

Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine

Soovituslik juhend
asendus- ja järelhooldusteenuse
osutajatele

SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

TALLINNA ÜLIKOOL
Ühiskonnateaduste
instituut

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Käesoleva juhendmaterjali koostas Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut Sotsiaalkindlustusameti tellimusel ja selle valmimist rahastati Euroopa Sotsiaalfondi 2014–2020 projekti „Asendushoolduse kvaliteedi tõstmine“ 2014-2020.2.02.002.01.15-0003 vahenditest.

Juhendi koostamisele aitasid kaasa noored, kes praegu elavad asendus- ja perekodudes. Ühtlasi ka noored, kes on ellu astunud, ning samuti need, kes saavad järelhooldusteenust. Kokku toimus noortega kolm konsultatsiooni. Noored, kes konsultatsioonides osaleda ei saanud, kuid olid huvitatud panustamisest, vastasid küsimustele kirjalikult. Lisaks toimus kaks konsultatsiooni asendus- ja perekodude töötajatega. Väärtusliku panuse andsid kohalike omavalitsuse lastekaitsetöötajad, sotsiaaltöötajad ning valdkonnajuhid. Kohalike omavalitsuste spetsialistide ja valdkonnajuhtidega toimus kolm konsultatsiooni. Asjakohaste soovitusetega aitasid juhendmaterjali valmimisele kaasa Sotsiaalkindlustusameti ja Sotsiaalministeeriumi spetsialistid, kes oma igapäevatoos tegelevad asendushoolduse korraldamisega. Täname panuse ja kaastöö eest Helen Jõksi Sotsiaalministeeriumist, Julia Kovalenkot ja Elmet Puhmi SOS Lasteküla Eesti Ühingust, Marika Ausi Keila SOS Noortekodust, Meelis Kukke ja Marina Seppa Eesti Asenduskodude Töötajate Liidust, Triin Lumit SEB Heategevusfondist, Aive Makkot MTÜst Suunatuli, Hilikka Raba Eesti Laste ja Noorte Hoolekandeametuste Ühendusest, Allan Padarit Haridusministeeriumist ning Ave Szymaneli SA Innovest.

Juhendi koostamisel on arvesse võetud materjali testimisel kogutud tagasisidet. Testimise käigus analüüsiti, kas juhendmaterjali teemapüstitused, põhimõtted ja soovitusel on rakendatavad ning millised on rakendamise peamised kitsaskohad. Üldine tagasiside oli juhendmaterjali suhtes toetav.

Täname südamest kõiki väärtusliku panuse ja kaastöö eest!

Autorid

Ingrid Sindi, Karmen Toros, Maarja Kuldjärv, Kersten Kattai, Kiira Gornischeff, Marju Medar, Kati Valma, Koidu Saia.

Juhendmaterjalis sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale:

Sindi, I., Toros, K., Kuldjärv, M., Kattai, K., Gornischeff, K., Medar, M., Valma, K., Saia, K. 2019. Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine. Soovituslik juhend asendus- ja järelhooldusteenuse osutajatele. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Sisukord

Sissejuhatus	5
Juhendis kasutatavad mõisted	7
1. Läbivad põhimõtted asenduspere igapäevaelus	10
1.1. Laps ja lapsepõlv ning lapse õigustest lähtumine	11
1.1.1. Õigus identiteedile	12
1.1.2. Lapse/noore osalemise tagamine	12
1.1.3. Noore eneseväärikuse tagamine	16
1.2. Töötaja pädevus ja eetika	18
1.3. Jõustav lähenemine	22
1.3.1. Jõustav suhtlemine	23
1.3.2. Noore julgustamine tegutsemisel ja vastutuse võtmisel	25
2. Igapäevaelu loob vundamendi noore iseseisvaks eluks	28
2.1. Praktilised eluoskused	28
2.1.1. Kodutööd	29
2.1.2. Rahaga toimetulek, elamiseks eelarve planeerimine	31
2.1.3. Söögitegemisest	33
2.1.4. Noortepere asendus- või perekodu osana	35
2.2. Sotsiaalsed oskused	36
2.2.1. Konfliktide lahendamine	36
2.2.2. Suhtlemine ja tunded	38
2.3. Noore tugev tervis tähelepanu keskmes	41
2.4. Haridus kui prioriteet	45
2.5. Huvitegevus	50
2.6. Identiteedi kujunemise toetamine ja töö noore elulooga	53
3. Noore ettevalmistamine (pool)iseseisvaks elukorralduseks	59
3.1. Planeerimise tähendus	60
3.1.1. Täiskasvanu toimetulek noore eraldumisega	63
3.2. Teemad, mis on olulised aidata noorel läbi mõelda	65

3.2.1. Edasiõppimine või tööleminek	65
3.2.2. Planeeritav eluase	67
3.2.3. Üks lähedane (tugi)isik	69
4. Järelhooldusteenus	72
4.1. Järelhoolduse eesmärk ja sisu	72
4.2. Järelhooldusteenuse sihtrühm	73
4.2.1. Erivajadusega noored	73
4.3. Järelhooldus asutuses	76
4.3.1. Noortekodu järelhoolduse raames	76
4.3.2. Muud võimalused	77
4.3.3. Teenuse korraldamine	77
4.3.3.1. Lepingud	78
4.3.3.2. Rahastamise korraldamine ja isiklikud kulud	78
Lisa 1: ülevaade noortega toimunud konsultatsioonidest ja noorte sõnumid	81
Lisa 2: elulootöö raames lapse/noore albumi koostamise näide ja soovitused	84
Lisa 3: tuleviku-mina	90
Lisa 4: lugemissoovitused	92

Sissejuhatus

Asendushooldusel sirguvate noorte iseseisvumine ning nende ettevalmistus iseseisvaks eluks on asendushoolduse valdkonna üks oluline ülesanne. Uuringutulemused ütlevad, et asendushoolduselt lahkuvaid noori ohustab suurem sotsiaalse tõrjutuse risk kui nende eakaaslasi, kes on üles kasvanud päritolupererkonnas¹. Seega on noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamist tarvis tõhustada.

Suuresti mõjutavad noorte iseseisvumist ning edukat üleminekut lapsepõlvest täiskasvanu-ellu nende inimeste teadlikkus ja suhtumine, kes päritoluperest eraldatud laste ja noortega iga päev suhtlevad ja neid kasvatavad. Vastutavate täiskasvanute tähtis ülesanne on tagada asendushooldusel iseseisvuvate laste ja noorte mitmekülgne areng ja kaitsta laste õiguseid. Igal lapsel ja noorel on individuaalsed vajadused, mida tuleb arvesse võtta ka noore iseseisvumise ja elluastumise toetamisel.

Käesolev juhendmaterjal ongi koostatud selleks, et pakkuda vastutavatele täiskasvanutele tuge noorte iseseisvumise toetamisel ja elluastumisel ning (pool)iseseisva elukorralduse planeerimisel. Juhend pakub noore iseseisvaks eluks ettevalmistamise raamistiku. Samuti kirjeldab see järelhooldusteenuse sisu ja eesmärki ning annab nõuandeid järelhooldusteenuse korraldamiseks.

Juhendmaterjali koostamisel on aluseks võetud lapse õiguste konventsioon (1991)² ja ÜRO asendushoolduse juhised (2010)³. Viimati nimetatud dokumendi puhul on tähelepanu pööratud just nendele põhimõtetele, mis käsitlevad noorte üleminekut lapsepõlvest täiskasvanu-ellu (ingl leaving care, § 131–136).

Ühtlasi on juhendmaterjali koostamisel arvestatud Eestis korraldatud uuringute tulemusi, eeskätt 2016. aastal Praxis korraldatud asendushoolduselt elluastuvate noorte uuringu järeldusi ja soovitusi. Arvesse on võetud ka poliitikasuuniseid, ennekõike dokumendi „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ (2014)⁴ järeldusi ja suuniseid. Samuti on kasutatud juhendeid „Suunised praktikutele: asendushoolduselt lahkumine ja järelhooldus“ (2011)⁵ ning „Prepare for Leaving Care. Practice Guidance“ (2017)⁶. Viimati nimetatud juhendi põhjal on peagi valmimas ka eestikeelne käsiraamat. Loodetavasti pakub käesolev juhendmaterjal koos valmiva käsiraamatuga praktikutele tõhusat tuge.

1 Vt Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat 2014. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf.
Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., Anniste, K. 2016. Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/Asendushoolduselt-elluastuvad-noored-lopparuanne.pdf>.

2 Lapse õiguste konventsioon 1991. Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

3 Mitteametlik tõlge: <https://www.sos-lastekyla.ee/wp-content/uploads/2014/03/--RO--laste-asendushoolduse-juhised-final.pdf>.

4 https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf

5 https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/toolkit_leaving_and_aftercare.pdf

6 Cantwell, N., Gale, C., McGhee, K., Skinner, K. 2017. Prepare for leaving care. Practice Guidance. SOS Children's Villages International and CELCIS, Centre for Excellence for Looked After Children in Scotland, University of Strathclyde. Publitseerinud SOS Children's Villages International Austrias.

Käesolev materjal on üks kolmest juhendist, mille Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi projektimeeskond koostöös Sotsiaalkindlustusametiga välja töötas. Need juhendid on mõeldud asendus- ja järelhooldusteenuse osutajatele (käesolev juhend), kohalikele omavalitsustele ning noortele. Kolme juhendi rõhuasetused on erinevad olenevalt sellest, mis on kellegi roll noore iseseisvumise toetamisel. Käesolevas juhendis on välditud nende teemade kordamist, mida kohalikele omavalitsusele mõeldud materjalis juba käsitletakse ja mille eest vastutab eeskätt kohalik omavalitsus (nt noorele eluaseme tagamine ja järelhoolduse rahastamine). Lisalugemiseks on aga viidatud mitmel korral ka kohaliku omavalitsuse juhendmaterjalile.

Käesolev soovituslik juhendmaterjal koosneb neljast osast: olulisemad põhimõtted asenduspere igapäevaelus, igapäevane elukorraldus, mis toetab noorte eluoskuste kujunemist ja iseseisvumist, (pool)iseseisva elukorralduse planeerimine ning järelhooldus (sh järelhooldus asutuses). Igas peatükis selgitatakse olulisemaid teemasid ning antakse praktilisi suuniseid juhtidele ja perevanematele. Samuti on toodud näiteid kaasamõtleamiseks. Juhendi kasutaja võib alustada lugemist algusest, kuid lugeda võib ka just endale huvipakkuvat teemat.

Lihtsuse mõttes kasutatakse juhendmaterjalis mõisteid „juht“ ja „perevanem“. Mõiste „juht“ all on silmas peetud asendus- ja perekodude juhte. Mõiste „perevanem“ all mõeldakse perekodude perevanemaid, aga ka asenduskodude kasvatajaid ja hooldusperede vanemaid.

Loodetavasti pakub juhend inspiratsiooni juhtidele ja perevanematele oma igapäevatöö tõhustamiseks, edasiseks mõtlemiseks ja lahenduste leidmiseks.

Juhendis kasutatavad mõisted

Teatud mõisteid kasutatakse juhendmaterjalis korduvalt, mistõttu need vajavad täpsemat selgitust. Need mõisted on järgmised.

Laps ja noor: lapse all mõistetakse iga alla 18aastast inimolendit, kui lapse suhtes kohaldatava seaduse põhjal ei loeta teda varem täisealiseks (LÕK-i art 1). Noore all peetakse silmas seitsme- kuni kahekümne kuue aastast füüsilist isikut (noorsootöö seaduse § 3 lg 1). Käesolevas juhendis kasutatakse läbivalt mõisteid „laps/noor“ ning „noor“, arvestades siinjuures, et täiskasvanuks saamiseni on noorel lapse õiguste konvetsioonis nimetatud õigused ja neid mitmekülgseid õiguseid tuleb kaitsta.

Asendushooldus: lapse hooldamine ja kasvatamine väljaspool tema bioloogilist perekonda: lapse paigutamine eestkostja perekonda või asendushooldusteenusele suunamine (hoolduspere, perekodu, asenduskodu) ning lapsendamine. Asendushooldus peab olema lapse parimates huvides ja valitud hoolduse vorm vastama individuaalsetele vajadustele („Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“, 2014).

Asendushooldusel iseseisvuv ja ellu astuv noor: käesolevas juhendis käsitletakse asendushooldusel iseseisvuva ja ellu astuva noorena asendushooldusteenusel olevaid 15-aastaseid ja vanemaid noori, kes on üle minemas lapsepõlvest iseseisvasse täiskasvanuelli.

Noore iseseisvumine: iseseisvumise all on mõeldud suutlikkust toime tulla igapäevaelu tegevustega ning oskust leida vastuseid elutee kujundamisega seotud küsimustele.

Asendushooldusteenus: kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on pika- või lühiajaliselt lapse heaolu ja õiguste tagamine, lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena (sotsiaalhoolekande seaduse § 455 lg 1).

Asenduspere: käesolevas juhendis käsitletakse asendusperena pere-, asendus- või noortekodu peret, kus on loodud peresarnased tingimused.

Perekodu: asendushooldusteenuse osutamine perekodus on teenuse osutamine kuni kolme perevanemaga peres (sotsiaalhoolekande seaduse § 457 lg 1).

Asenduskodu: asendushooldusteenuse osutamine asenduskodus on teenuse osutamine kasvatajatega peres (sotsiaalhoolekande seaduse § 458 lg 1).

Noortekodu: peagi iseseisvasse ellu astuvatele noortele mõeldud eluase, kus noortel on võimalik maandatud riskide tingimustes omandada ja harjutada iseseisvaks eluks vajalikke oskusi; pooliseseisev elukorraldus ja eluga toimetulek noortekodu töötajate toel (asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring, 2016).

Järelhooldus: kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva isiku iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine (sotsiaalhoolekande seaduse § 4515 lg 1).

Toimetulek: isiku või perekonna füüsiline või psühhosotsiaalne võime igapäevaelus toimeta (asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring, 2016).

Juhtumiplaan: dokument, mis koosneb hinnangust isiku abivajadusele ja abimeetmete rakendamise tegevuskavast (sotsiaalhoole kandeseaduse § 9 lg 2).

Juht: käesolevas juhendis käsitletakse juhina asendus- või perekodu juhti.

Perevanem: perevanema all mõistetakse perekodu perevanemat, asenduskodu kasvatajat või hoolduspere vanemat.

1. LÄBIVAD PÕHIMÕTTED ASENDUSPERE IGAPÄEVA- ELUS

Asendushoolduse eesmärk on iga lapse/noore arengu tagamine ja heaolu toetamine, samuti noore ettevalmistamine iseseisvaks eluks. Ühelt poolt aitavad asendushoolduse perevanem ja juht⁷ lapsi/noori iga päev (siin ja praegu), samas tuleb pilku hoida lapse/noore tulevikul. Seega tegutseda on tarvis mõlemal suunal. Nii on asenduspere igapäeva-elus oluline tagada iga lapse/noore kohane kasvatamine, juhendamine ja suunamine. Siinjuures peavad kasvatamine, juhendamine ja suunamine olema kooskõlas tänapäevase arusaamaga lapsest ja lapsepõlvest, ühtlasi ka lapse õigustega, mis on tunnustatud lapse õiguste konventsioonis. Sellise häälestusega juht ja perevanem suudavad asenduspere elavate laste ja noorte heaks palju ära teha.

Käesoleva juhendmaterjali fookuses on noore iseseisvumise ja elluastumise toetamine. Siiski tuleb selleks, et noore iseseisvumine ja elluastumine saaks olla edukas, asendushoolduse kestel arvestada oluliste põhimõtetega. Öeldakse, et lapse/noore iseseisvumise ja elluastumise toetamine algab päevast, mil laps/noor tuleb elama asenduspere. Seega ei alga iseseisvumise ja elluastumise toetamine teatud konkreetsest vanusest. Alljärgnevalt on välja toodud noore iseseisvumise ja elluastumise toetamise kriitilise tähtsusega põhimõtted, mida kogu asendushoolduse kestel silmas pidada.

⁷ Siin ja edaspidi kasutatakse juhendmaterjalis lihtsuse mõttes mõisteid „juht“ ja „perevanem“. Mõiste „juht“ all on silmas peetud asendus- ja perekodude juhte. Mõiste „perevanem“ all mõeldakse perekodude perevanemaid, aga ka asenduskodude kasvatajaid ja hooldusperede vanemaid.

1.1. Laps ja lapsepõlv ning lapse õigustest lähtumine

Arusaam lapsest ja lapsepõlvest on aja jooksul muutunud. Traditsiooniliselt on nähtud lapsepõlve kui perioodi inimese elus, kus last õpetatakse, juhendatakse ja kasvatatakse ühiskonnale soovitavas suunas. Traditsioonilise käsituse järgi on laps kuni täiskasvanuks saamiseni, välja arvatud üksikud erandjuhud, välja arenemata ja teda tuleb stimuleerida, et temast saaks täiskasvanu⁸. Nii on lapsed olnud täiskasvanute (aktiivse) tegutsemise objektideks, keda täiskasvanud valmistavad ette täiskasvanupõlveks. **Tänapäeval aga nähakse, et lapsed on elu esimestest päevadest alates loovad isiksused, ümbritseva mõtestajad ning väga arenemisvõimelised⁹. Lapsed ilmutavad igapäevaelus paindlikkust, loovust, jõudu ja järjepidevust ning on võimelised toetuma oma tugevustele ja elukogemustele.** Seega tuleb kohelda lapsi mitte pelgalt individidena, keda stimuleerida ja tulevaseks eluks ette valmistada, vaid võrdväärsete inimestena, kellel on oma vaade elus toimuvale juba lapsepõlves.

Selline lapse ja lapsepõlve käsitus on kandunud edasi õigusaktidesse. Peamine lapse õigusi reguleeriv õigusakt on 1989. aastal vastu võetud lapse õiguste konventsioon (1989)¹⁰. Konventsioon väljendab arusaama, et lapsed ei ole passiivsed vanemate järeltulijad ning kasvatus- ja hoolitsuse objektid, vaid individid oma õigustega. Lastel on erilised kaitseõigused, kuna nad ei saa ise enda õiguste eest seista, see on vastutavate täiskasvanute kohustus. Samad põhimõtted on üle võetud ka Eesti seadustesse (lastekaitse seadus).

Allpool pöörame tähelepanu mõnele olulisele lapse õigusele: õigus identiteedile (ptk 1.1.1) ja osalemisõigus (ptk 1.1.2). See, miks on käesolevas juhendis tähelepanu koondatud vaid neile kahele õigusele, vajab veidi põhjalikumat selgitust. Mõlema õiguse (nii õigus identiteedile kui ka osalemisõigus) kaitsmine ja tagamine on kriitilise tähtsusega, et päritoluperest eraldatud lapsest/noorest sirguks terve, eneseteadlik ja ühiskonnas toime tulev kodanik. Nii on õigus identiteedile ja osalemisõigus otseselt seotud noore iseseisvaks eluks valmisolekuga. Siinjuures on oluline, et vastutavad täiskasvanud tunnustaksid lapse/noore arenevaid võimeid ja kompetentsust ning et lapsed/noored saaksid iseseisvaks eluks valmistudes neid õiguseid järk-järgult (juba enne täisealiseks saamist) teostada.

Selleks, et kasvaks lapse/noore eneseväärikus ning ühtlasi ka enesehinnang ja enesekindlus, on oluline, et teda koheldakse lugupidamisega. Seetõttu pöörame veel tähelepanu sellele, mida tähendab noore eneseväärikuse tagamine (ptk 1.1.3). Et lapse/noore kohane kasvatamine, suunamine, juhendamine ja tema iseseisvumise toetamine õnnestuks, on oluline vastutavate täiskasvanute pädevus. Nii käsitleme ka töötaja pädevust ja eetikat (ptk 1.2). Esimese peatüki lõpus võtame vaatluse alla jõustamise (ptk 1.3).

8 Verhellen, E. 1994. Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ja strateegiad. Lastekaitse Liit, lk 15–16.

9 James, A., Jenks, C., Prout, A. 1998. Theorizing Childhood. Polity Press.
James, A., Prout, A. (eds) 1997. Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. London: Falmer.
Corsaro, W. A. 1997. The Sociology of Childhood. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

10 Lapse õiguste konventsioon 1989. Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

1.1.1. Õigus identiteedile

Päritoluperest eraldatud laste/noorte puhul on nende identiteedi hoidmiseks ja tugevdamiseks oluline tunnustada ja kaitsta identiteedi põhialuseid. Identiteedi põhialused on kodakondsus, nimi ja perekondlikud sidemed¹¹. Näiteks, kui laps või noor ei ole teadlik sellest, kus ta on sündinud või kes on tema vanem(ad) ja sugulased, siis tuleb pakkuda lapsele/noorele sellekohast informatsiooni ning võimalust arutleda ja küsimusi esitada. Siinkohal tuleb silmas pidada, et seda tehtaks lapsele sobival viisil (loe identiteediõiguse tagamise võimalustest pikemalt peatükist 2.6. Samuti on peatükis 2.6 soovitusid juhile ja perevanemale. Vt ka elulootöö raames albumi koostamise näidet (lisa 2).

Teadlikkus iseenda identiteedist (nt oma nimest, perekondlikest sidemetest, keelelisest ja kultuurilisest päritolust) kujundab järjepidevus- ja kuulumistunnet noorte elus, samuti suurendab see noorte (sotsiaalset) pädevust. Kogenud juht ja perevanem teavad, et nende teemade kohta tuleb lastele/noortele anda ausat infot ja eakohaseid selgitusi juba varakult. Kui hoida nendes küsimustes saladusi kuni täiskasvanueani, võib see tekitada noorele olulisi tagasilööke ja hingelise trauma.

Õigus identiteedile on otseselt seotud iseseisvaks eluks valmistumisega ning noore võimega kasvada eneseteadlikuks täiskasvanuks¹².

1.1.2. Lapse/noore osalemise tagamine

Suhetes asendushooldusel lastega/noortega on oluline, et täiskasvanud ja lapsed/noored seisaksid võrdsetel jalgadel. Teisisõnu, tuleb silmas pidada, et suhetes ei domineeriks täiskasvanud ning nende vajadused, vaated ja eelistused. Täiskasvanute domineerimine asendushoolduse tingimustes võib tuleneda nende spetsiifilisest ülesandest: nende tööks on kasvatada, juhendada, aga ka kaitsta lapsi/noori ning neid iseseisvaks eluks ette valmistama. Tegemist on vastutusrikka tööga, kus soovitakse tegutseda parimate kavatsuste kohaselt. Arvestades laste/noorte haavatavust, püütakse neid ka kaitsta, näiteks väärkohtlemise ja diskrimineerimise eest. Oluline on, et suhetes laste/noortega ning nende arengu ja heaolu nimel tegutsedes tagatakse lapse autonoomia ja osalemisega seotud õigused. **Igal lapsel on üks oluline õigus ja see on osalemisõigus.**

Lapsel, kes on võimeline kujundama seisukohti, on õigus neid vabalt väljendada kõigis teda puudutavates küsimustes.¹³ Siinjuures tuleb selleks, et laps/noor saaks oma seisukohti väljendada, jagada talle informatsiooni temale arusaadavas keeles. Nii on lapse/noore informeerimine (näiteks erinevatest võimalustest ja valikutest) osalemise vältimatu alus.

Ka kõige väiksemad lapsed on suutelised avaldama oma vaateid. Lapsed teevad valikuid ja suhtlevad, annavad märku tunnetest, ideedest ja soovidest mitmel viisil, kaua aega enne seda, kui nad suudavad keele või kirjaliku teksti abil end väljendada. See tähendab, et osalemisõigus algab sünnist.¹⁴ Nii on laps kompetentne ennast väljendada ning lapse/noore kompetentsust tuleb tunnustada.

¹¹ Lapse õiguste konventsioon 1991, artikkel 8. Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

¹² Loe soovi korral järgmist artiklit: Sindi, I. ja Strömpl, J. 2016. Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil. Sotsiaaltöö nr 6.

¹³ Lapse õiguste konventsioon 1991, artikkel 12. Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

¹⁴ UNCRC (United Nations Committee on the Rights of the Child) 2009. The Right of the Child to be Heard, General Comment 12 Geneva: OHCHR CRC/C/GC/12, 20th July 2009 [online].

See, et laps/noor on kompetentne, ei tähenda, et ta kõike oskab ja teab. Lapse kompetentsus tähendab eelkõige seda, et tal on oma vaade tema elus toimuvale. Ta tunneb, mis talle rõõmu ja mis valu tekitab, kus ja kellega ta end hästi ja turvaliselt tunneb ning keda usaldab ja keda mitte. Samuti tunneb laps, kes või mis on talle võõras ja vastuvõetamatu. Need lapse teadmised ja tunded põhinevad tema igapäevaelu kogemustel. Nii ongi ta võimeline väljendama seda, mida ta eelistab, soovib või vajab. Iga laps ja noor on oma elu ekspert.

Lapse/noore kompetentsusega seoses rõhutatakse lapse õigust olla ära kuulatud. Just ärakuulamine tagab lapse/noore aktiivse osalemise tema elu puudutavate otsuste tegemisel ja tegevuste elluviimisel. Asendushooldusel kasvav nooruk on enamasti veel alaealine ning sõltub märkimisväärselt täiskasvanust. Kui täiskasvanu näeb noort inimesena, kes veel ei saa asjadest aru või ei suuda kaasa rääkida ega oma eelistusi või seisukohti väljendada, siis võib nii igapäevaelu tegevustes kui ka pikemaajaliste otsuste puhul jääda domineerima täiskasvanu. Kui aga täiskasvanu silmis on noor kompetentne, siis kuulab ta tegevuste planeerimisel ja otsuste vastuvõtmisel noorukit ja arvestab temaga. Seega tähtis on kuulamine. Ja kuulata tuleb just lapse/noore enda häält: tema mõtteid, soove ja eelistusi.

Kui lapsed/noored omandavad osalemise kogemusi, saavad nad sel viisil panustada igapäevaelus ning harjutada iseseisvaks eluks vajalikke oskusi, nagu eneseväljendamine, suhtlemine, oma arvamuse avaldamine. Kõik see on seotud suhtlemisoskuse arendamisega, aga ka isiksuse tervikliku arenguga. Samuti saavad täiskasvanud enam teadlikuks sellest, mida teha (ja mida mitte teha) laste/noorte iseseisvumise toetamisel. Siinjuures ei tähenda see osalemine seda, et lapsed/noored ise otsustavad kõike. Siiski tuleks neid võtta tõsiselt nii nende ainulaadsete vajaduste ning arenevate võimete ja oskuste pärast kui ka isiksuse iseseisvumise toetamise seisukohast.

ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 12 rõhutab osalemist:
lapse õiguse olla ära kuulatud eesmärk on lapsega konsulteerimine ja tema osaluse järkjärguline suurendamine tema elu puudutavate otsuste tegemisel, mitte täiskasvanute vastutusest vabastamine.

Soovitused juhile:

- a) leia võimalusi, et perevanemad saaksid osaleda koolitustel ning info- ja teemapäevadel, kus käsitletakse teemasid tänapäeva lapsepõlvest ja lapse õigustest, nt laps kui mõtestaja, lapse kompetentsus, laps kui aktiivne tegutseja ja lapse aktiivsuse toetamine, õigus identiteedile, osalemine (nt TAI koolitused);
- b) leia võimalusi rühma- ja individuaalseteks supervisioonideks, et reflekteerida asendushoolduspere (asenduskodu, perekodu, hoolduspere) praktikat lapse õigustest lähtuvalt, käsitledes näiteks järgmisi küsimusi: mida perevanemad ja juhid ise peavad lapse õigusteks, kuidas ja milles lapse õigused väljenduvad igapäevaelus jne;
- c) defineerige/määratlege teenuse osutamise alusdokumendis (nt perekodu/ asenduskodu teenusekirjelduses või kvaliteedijuhendis vms), mida tähendab lapse õigustest lähtumine `meie igapäevaelus ja -töös´ ning rollid lapse õiguste tagamisel;
- d) taga, et lapsele/noorele jagatakse informatsiooni temale arusaadavas keeles;
- e) asendushooldusteenuse iga-aastaselt sisehindamisel hinda töökorraldust ning tegevuste tulemuslikkust lapse õiguste tagamisel;
- f) asendushooldusteenuse iga-aastaselt sisehindamisel hinda, kas kõik lapsed/ noored osalevad asenduskodu ja -pere elukorralduse aruteludes, väljendades oma soove, eelistusi ja seisukohti;
- g) küsi lastelt/noortelt tagasisidet (nt arutelu või küsimustik), kas nende arvamust võetakse arvesse; milliste tegevuste planeerimisel ja korraldamisel võetakse nende arvamust arvesse; kas on mingid tegevused, kus laste/noorte häält peaks rohkem kuulama.

Soovitused perevanemale:

- a) aruta lapse/noorega individuaalselt või rühmas erinevaid lapse õiguste teemasid, nt mida lastele/noortele tähendavad lapse õigused; mida neile tähendab osalemine jne. Võib ka lastelt/noortelt küsida, et kui nemad saaksid rohkem otsustada, siis milliseid õiguseid nad võimaldaksid lastele/noortele rohkem ja miks?
- b) hea on teha lastega/noortega regulaarseid perekoosolekuid (näiteks nädalas üks kord). Tunne huvi, mis nende arvates ühises igapäevaelus toimib ja mis ei toimi, mis igapäevases elukorralduses aitab kaasa iseseisvumisele ja vastutuse võtmisele ja mis mitte; millised on asenduspere igapäevaelus laste/noorte arvates üldse head asjad ja mis mitte. Ühtlasi võib koos lastega/noortega anda perekoosolekule ka keelepärasema või toredama nimetuse;
- c) püüa perekoosolekul olla väga avatud, et igal lapsel ja noorel kui pereliikmel oleks võimalus oma mõtet/arvamust avaldada. Ühtlasi peavad lapsed ja noored tundma, et võivad küsida ja öelda seda, mis neil südames on. Väärtusta ja kuula laste ja noorte mõtteid. Sul ei pea olema vastuseid kõigile küsimustele, aga sa saad anda mõista, et võtad laste/noorte küsimusi ja mõtteid tõsiselt;
- d) mõtiskle ja arutle aeg-ajalt oma tegevuse üle (nt individuaalsel või rühmasupervisoonil), et suhetes lastega/noortega ära tunda hetked, kus võib olla tekkinud kiusatus lapse/noore mõtteid maha laita ja/või neid moonutada;
- e) mõtiskle ja arutle selle üle, kuidas tunned end siis, kui sinu mõtteid ja arvamust kuulatakse; mis näitab sulle, et sinu mõtteid ja arvamust kuulatakse.

1.1.3. Noore eneseväärikuse tagamine

Oluline on tagada lapse/noore eneseväärikus, austades seejuures erisusi ja inimeste erinevaid vajadusi. On keeruline leida sõnale „eneseväärikus“ üht ja ainsat definitiooni. Peamiselt on igapäevaelus laste/noorte eneseväärikuse tagamisel oluline teineteisega arvestamine, mille aluseks on vastastikune lugupidamine ja austus. Konkreetsele lapsele/noorele võib eneseväärikus tähendada erinevaid asju, näiteks:¹⁵

- iseseisvus;
- valikuvõimalused;
- austus;
- privaatsus;
- olla ärakuulatud;
- mittediskrimineerimine;
- turvalisus;
- konfidentsiaalsus;
- isiklike vajadustega arvestamine;
- erisuste austamine;
- panustamine igapäevaelus/ühiskonnas.

Vahel võivad lapse/noore eneseväärikuse tagamist pahaaimamatult mõjutada teatud eelarvamused, näiteks erivajaduste või puudega seotud eelarvamused (nt et erivajadusega lapsed on vaimselt vähem võimekad), eelarvamused tüdrukute ja poiste kohta või inimese vanusega seotud eelarvamused. Eelarvamuste puhul võivad inimestel olla oletused, näiteks et teatud vanuses peaksid kõik lapsed juba oskama mingeid asju teha (nt oma tuba koristada, enese hügieeni eest hoolitseda jm). Nii võivad eelarvamused põhjustada ka seda, et teatud oletuste alusel otsustatakse, mis on kellelegi hea ja mis mitte. Samuti võivad eelarvamused tekitada suhetes vastasseisu. Seega eelarvamused, sh oletused ja hoiakud, võivad mõjutada suhteid lastega/noortega, ühtlasi ka seda, milliseks kujuneb laste/noorte minapilt ja positsioon ühiskonnas.

Ka liigne haletsemine, hakkamasaamise üle imestamine, probleemidest liiga palju rääkimine, teatud sõnade kasutamine või laste/noorte eest asjade ärategemine võib mõjuda lapse/noore eneseväärikusele halvasti. Samuti võib näiteks liigne haletsemine või kaasa-tundmine kujundada lapses/noores ohvri rolli (nt arusaama, et ma ei saa kunagi hakkama või et teised teavad paremini, mis mulle on hea ja vajalik). Seega on tõesti tähtis, et lastele/noortele väljendatakse lugupidamist ja austust ning kinnitatakse usku neisse. Eesmärk on aidata lastel/noortel sirguda eneseteadlikeks inimesteks, kes väärtustavad ennast.

Oluline on, et juhid ja perevanemad suhtleksid noortega lugupidavalt ja austusega, nii nagu nad ootavad, et noored nendega suhtleks. Ka noore enda eneseväärikus ja enesest lugupidamine võivad märkimisväärselt kasvada, kui teda koheldakse lugupidamisega.

¹⁵ Eneseväärikuse teema seletamisel on kasutatud järgmist allikat: Dignity in Residential Care Resource Guide. https://www.dignityincare.org.uk/_assets/microsoft_word_-_dignity_in_residential_care_resource_guide.pdf.

Soovitused juhile:

- a) mõtle, mida tähendab eneseväarikust hoidev ja toetav töökultuur? Arutle selle üle koos perevanemate ja teiste juhtidega;
- b) taga, et noort koheldakse kui indiviidi ja terviklikku inimest;
- c) taga, et täiskasvanud ei looks eelarvamust selle suhtes, kas noor on võimeline kaasa rääkima (näiteks otsuste tegemisel) või mitte, seda isegi siis, kui tegemist on erivajadusega noorega;
- d) taga, et ühtegi noort ei koheldaks teistest halvemini tema päritolu, rahvuse, tervisliku seisundi, seksuaalse sättumuse, rassi või muu põhjuse tõttu;
- e) kui asendusperes on sattunud küsimärgi alla laste/noorte eneseväarikuse tagamine, aruta olukorda asjasse puutuvate osapooltega nii kiiresti kui võimalik. Vajaduse korral kasuta näiteks supervisiooni võimalusi;
- g) küsi noortelt (näiteks iga-aastase sisehindamise või noorte juhtumiplaani vestluse käigus), kas nende arvates suheldakse üksteisega lugupidavalt ja austusega. Seda, kas noorte eneseväarikust peetakse silmas või mitte, peaksid saama hinnata noored ise;
- g) taga, et igal noorel oleks võimalik soovi korral privaatset olla.

Soovitused perevanemale:

- a) mõtle, kas suhtled noorega eelarvamus- ja hinnanguvabalt ja noort mitte sildistavalt. Mida üldse tähendab hinnanguvaba ning sildistav või mittesildistav suhtlemine? Arutle selle üle ka kolleegide ning juhiga;
- b) suhtluses väldi sarkasmi ja sarkastilisi hinnanguid;
- c) suhtle noorega kui võrdväärse inimesega, nagu oma sõbra või kolleegiga või inimesega, kellest väga lugu pead.

1.2. Töötaja pädevus ja eetika

Laste/noorte hea käekäik on kindlasti juhtide ja perevanemate üks keskne eesmärk. Lapsi ja noori on võimalik päriselt toetada ja iseseisvaks eluks ette valmistada vaid siis, kui nendega tegelevad pädevad, pühendunud ja eetilisi väärtuseid hindavad täiskasvanud.

Iga perest eraldatud lapse või noore elu lugu ning tema vajadused on ainulaadsed. Mis paistab hästi mõjuvat ühele noorele, ei pruugi samasugust mõju avaldada teise noore puhul. Seetõttu on oluline, et iga täiskasvanu, kes on pühendunud tööle asendushoolduse valdkonnas, esitaks iseendale küsimusi oma tegevuse ning tegevusi mõjutavate arusaamade ja väärtuste kohta.

Isiklikud väärtused, kogemused ning mõtted-tunded ei tohiks segada noortega suhtlemist, vaid peaksid seda pigem soodustama. Juhi ja perevanema töös on oluline laste/noorte arengut ja toimetulekut mõjutavate takistuste ja küsimuste määratlemine. Siinjuures tuleb neid takistusi ja küsimusi määratleda koos konkreetse lapse/noore endaga ning tuleks põhineda ka teoreetilistele teadmistele, mitte pelgalt isiklikele väärtustele, kogemustele, mõtetele, tunnetele. Nii eeldab juhi ja perevanema töö head suhtlemis- ja eeskätt kuulamisoskust, aga ka teoreetilisi teadmisi ning teadlikkust oma isiklikest väärtustest, kogemustest, mõtetest ja tunnetest. Oma isiklike väärtuste, kogemuste, mõtete-tunnete ja (eel)arvamuste teadvustamiseks on sobiv kasutada näiteks supervisooni võimalusi, nii individuaalseid kui ka rühmasupervisioone. Supervisioonis saab mõtiskleda oma väärtuste, kogemuste ning tunnete-mõtete üle.

Asenduskodudes-perekodudes on supervisioonivõimalused üha enam kättesaadavad. Loe soovi korral lisaks ka siit:

[https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/
et/asendushoolduse-kvaliteedi-tostmine](https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/asendushoolduse-kvaliteedi-tostmine)

Nagu eespool mainitud, on teoreetilised teadmised olulised. Asendushooldusele jõudnud lapsed/noored on kaotuskogemusega, enamasti ka suurema või väiksema traumakogemusega. Juba perest (bioloogilisest vanemast) eraldamine mõjub lapsele/noorele traumeerivalt, enamasti on sellele eelnenud teisi raskeid kogemusi (nt väärkohtlemine ja/või hooletussejätmine), mis ongi saanud perest eemaldamise põhjuseks. **On väga oluline, et perevanemad, kelle hoole alla laps/noor asendushooldusel jõuab, teaksid, mis on trauma ja mis põhjustab traumakogemust. Ühtlasi on oluline teadlikkus sellest, kuidas traumakogemus lapse arenevale ajule võib mõjuda, milliseid tundeid, reaktsioone ja (ettearvamatut) käitumist see võib esile kutsuda. See teadmine aitab last/noorukit mõista ning teda toetada.**

Olulised on teadmised kiindumussuhte kujunemisest, sh turvalisest kiindumusmuustrist ning ebaturvalistest või häiritud kiindumusmuustritest.¹⁶ Vanema ja lapse suhe kujundab hiljem lapse suhteid teiste inimestega. Samuti turvatunnet, vastupanuvõimet stressile ja suutlikkust oma emotsioonidega toime tulla. Vanema ja lapse suhe mõjutab võimekust luua lähedussuhteid täiskasvanueas. Kui asendusperre tuleb elama laps/nooruk, kes on varasemas elus kogunud turvalisi suhteid vanema(te)ga, siis on enam tõenäoline, et ta suudab ka ise luua uusi turvalisi suhteid. Enamasti on asendusperre elama tulevatel lastel/noortel raskused kiindumussuhte loomisel, sh madal enesehinnang, usaldamatus ja/või ettevaatlikkus suhetes. Kuigi lapse varasematel seotuskogemustel on lapse arengus oluline roll, võib kiindumussuhte laad muutuda, kui laps/noor kogeb turvalist ja lähedast suhet täiskasvanu(te)ga ja tema kasvukeskkond muutub turvaliseks. Nii on oluline ka asendusperedes soodustada lapse/noore ja perevanema vahelise kiindumussuhte kujunemist. Samas tuleb mõista, et laps/nooruk võib olla kiindunud ka oma bioloogili(st)e sse vanema(te)sse, olenemata sellest, mida vanem tegi (teeb) või tegemata jättis (jätab). **Peab arvestama, et noorukiea ülesanne on liikuda täiskasvanu(te)ga sõltuvussuhetest iseseisvuseni. Siiski vajavad noorukid toetavaid suhteid täiskasvanutega ka iseseisvudes. Nii ei saa noorukeid üksi jätta suhtumisega „nüüdsest saa ise hakkama“. Täiskasvanu võib noorukile pakkuda samm-sammult turvalist eraldumist, näiteks emotsionaalse kohaloleku, usalduse ja vastutuse sammsammulise üleandmisega.**

Asendushoolduse perevanemate üks olulisem pädevus on olla hea ja tark vanem. Nii on tähtsad vanemlikud oskused. Vanemlikud oskused hõlmavad erinevaid asju, näiteks tuleb **luua ja hoida suhet**. Oluline on emotsionaalne kohalolek, lapse/noore kuulamine ja tema tunnetega arvestamine, ka rõõmude ja murede jagamine. Ühtlasi on tähtis, et perevanem teadvustaks, millised olukorrad on talle endale noorega suhtlemisel keerulised ning kuidas ta neis olukordades käitub. Iseendale keerulisi olukordi saab samuti tõhusalt supervisioonides lahata ja superviisori abil lahti mõtestada.

Perevanemana tuleb juhendada ja seada sobivaid piire. Mõistlikult seatud piirid aitavad lapsel/noorel maailmast paremini aru saada ja seeläbi ennast turvaliselt tunda. Piiride seadmine annab rahulolu ja turvatunnet ka perevanemale. Perevanem ei pea alati lapse/noorega nõustuma. Siiski tuleb oma tunnetest ja vajadustest lapsele/noorele ausalt rääkida. Kui perevanem väljendab oma tundeid ja vajadusi, aitab see lastel/noortel näha perevanemas inimest, kes on aus ning iseenda vajaduste ja tunnetega kooskõlas täiskasvanu. Nii on perevanem lastele/noortele täiskasvanuna eeskujuks. Seega on piiride seadmisel olulised ka perevanema tunded ja vajadused.

¹⁶ Loe soovi korral näiteks: Marshall, N. 2014. Kiindumussuhe. Käsiraamat õpetajatele. Praktilised põhitõed õpetajatele, hooldajatele ja koolide tugispetsialistidele. Tallinn: MTÜ Igale Lapsele Pere.

Lapsed/noored tuleb kaasata probleemide lahendamisse. Oluline on, et lastele/noor-tele ei antaks valmis vastuseid, vaid püütakse koos leida lahendusi, mis sobivad mõlemale. Ka laste/noorte osalemine nii igapäevaelu korralduses kui (pool)iseseisva elukorralduse planeerimises on tähtis.

Erivajadusega ning puudega laste eest hoolitsemisega kaasneb asendusesperedes palju tööd, kuna nende laste abivajadus on üldjuhul suurem. Nii tuleb leida võimalusi, et erivajadusega ja puudega lastega loovalt tegutseda ja nende arengut stimuleerida. Siinjuures on oluline, et erivajadusega ja puudega laste puhul oleks asendusesperes vajalikul hulgal ja pädevaid perevanemaid. Tähtis on erivajadusega või puudega last ümbritsev tugivõrgustik, kus kõik inimesed, kes lapsega tegelevad, omavahel suhtlevad ning ees- märke ja ülesandeid jagavad (loe soovi korral erivajadusega laste/noorte teemal lähemalt peatükist 4.2.1.

Kesksel kohal on püüdlus pakkuda igale lapsele/noorele individuaalset tähelepanu, arvestades tema isikupära, oskusi, enesetunnetust, arenevaid võimeid, huvisid, eelistusi ja motivatsiooni.

Kõige juures tuleb hoida iseennast ja oma heaolu. Kui perevanem on väsinud või kurnatud, jätkub tal vähe energiat ka lapse/noore vajadustele vastamiseks. Nii võib tekkida suletud ring, kus asendusesperes elavad lapsed/noored ootavad perevanemalt tuge, kuid vanem ei oska või ei suuda last/noort mõista ja toetada. Seega tuleb hea olla iseenda vastu ning oma heaolu eest vajalikku hoolt kanda.

Kõik eespool toodu õnnestub vaid siis, kui seda toetavad asutuse juhid, kolleegid ja kogu süsteem.

Veebilehel tarkvanem.ee on häid soovitusi targale lapsevanemale.

Loe soovi korral lähemalt siit: <https://tarkvanem.ee>

Erinevatest vanemlusstiilidest on võimalik lugeda siit:

<https://tarkvanem.ee/suhe-lapsega/vanemlusstiilid/>

Soovitused juhile:

- a) üks peamine kvaliteetse asendushooldusteenuse näitaja on töötajate kompetents ning täiendkoolitustel osalemine (nt TAI koolitused). Leia ja planeeri võimalusi, et panustada töötajate arengusse, nende pädevuse hoidmisse ja parandamisse;
- b) taga, et perevanematel oleks piisavalt vanemlikku kompetentsi, kogemusi ja teadmisi neile määratud ülesannete täitmiseks;
- c) taga, et asendusperes oleks piisavalt ja vajalikul arvul perevanemaid, võimaldamaks pöörata lastele ja noortele individuaalset tähelepanu, eriti kui peres on erivajadusega või puudega noori. Kaalu võimalusi, et asendusperes oleks laste arv suurimast lubatust väiksem, kui peres on erivajadusega või puudega lapsi;
- d) rakenda sobiv töökorraldus, et iga laps/noor saaks individuaalset tähelepanu; siinjuures näiteks ka poeskäikudel, arstivisiitidel, psühholoogi juures käimisel, kohvikukülastusel.

Soovitused perevanemale:

- a) oma isiklike väärtuste, kogemuste, vajaduste, mõtete-tunnete ning hoiakute ja (eel)arvamuste teadvustamiseks kasuta supervisiooni võimalusi (nii individuaalseid kui ka rühmasupervisioone);
- b) võta osa koolitustest ning teema- ja infopäevadest. Püüa leida igast koolitusest või info- ja teemapäevast üks või kaks mõtet iseendale, mida rakendada edaspidises tegevuses ja noortega suhtlemisel;
- c) otsi infot ja nõuandeid vanemlike oskuste kohta, nt portaalidest **www.tarkvanem.ee** ja **www.sinamina.ee**. Samuti on olemas väga palju häid raamatuid laste kasvatamise kohta, uuri näiteks kolleegidelt, kas kellelgi on mõnda head raamatut soovitada;
- d) tunnusta ja armasta iseennast. Tegele ka iseenda jaoks tähtsate hobide ja kutsumustega, hoia lähedasi suhteid oma elus. Nii oled eeskujuks ka iseseisvuvatele noortele.

1.3. Jõustav lähenemine

Jõustav lähenemine on sotsiaaltöö oluline väärtus.¹⁷ Jõustav lähenemine tähendab, et inimest, kes on ühiskonnas haavatavas olukorras või rõhutatud või kellel ei ole oma elus võimu, püütakse aidata viisil, mis kokkuvõttes suurendab selle inimese heaolu ja staatust ühiskonnas.¹⁸ Seega haavatavas olukorras inimene ise peaks tundma, et abistavate tegevuste toel tema olukord elus paraneb ning ta on võimekas ja võrdväärne inimene ühiskonnas. Teisisõnu, abistavad tegevused ei tohi inimese haavatavust süvendada ning teda abituks või jõetuks muuta.

Asendushooldusele jõudnud lapsed/noored on ühiskonna haavatavaim rühm.¹⁹ Nii on eriti oluline, et täiskasvanud jõustaksid asendushooldusel olevat last/noort.²⁰ Asendushoolduse eesmärk on see, et iseseisvuv ja elluastuv noor saaks võimalikult iseseisvalt oma elus hakkama, sealhulgas lahendaks elulisi küsimusi. Ühtlasi peab laps/noor tulevikus oma elu teadlikult suunama ja saavutama kontrolli oma elus. Need nimetatud eesmärgid eeldavad jõustavat lähenemist. Nii tuleb kogu asendushoolduse kestuse näha lapse/noore jõuvarusid, tugevusi ja ressursse. Esmatähtis on see, et abistavad täiskasvanud usuvad lapse/noore võimekusse ning aitavad lapsel/noorel näha valikuid ja võimalusi. Siinjuures tuleb aidata ka lapsel/noorel endal saada teadlikuks oma jõuvarudest, tugevustest, ressurssidest ja võimekusest.

Oluline on uskuda nooresse ja tema õnnestumisesse. Kui noor tunneb, et täiskasvanu tööpoolest usub temasse, siis see tunne kandub üle ja toetab noort. Juhul, kui noorel ei lähe hästi (kukub), siis on eriti tähtis olla noore kõrval ja aidata tal tõusta ja edasi minna. Lase noorel kukkuda – vahel võib ka kukkumine pakkuda väärtuslikku kogemust ja arusaama edasiste sammude tegemiseks.

Et asendushooldusel iseseisvuva lapse/noore jõustamine õnnestuks, on oluline, et juht ja perevanem mõtleks, et keda, milleks ja kuidas me jõustame. Ühtlasi on tähtis, et hooldamata elus aeg-ajalt ette tulevatest keerulistest olukordadest ja suhetest, täiskasvanud ise tunneksid end võimekate, tegusate ja rahulolevatena.

17 Ka uus ülemaailne sotsiaaltöö definitsioon rõhutab jõustava (ingl empowerment) lähenemise olulisust. Loe soovi korral: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.

18 Eesti erialases terminoloogias kasutatakse erinevaid mõisteid, nt jõustamine, aga ka võimustamine, sisemistele jõuvarudele toetumine, tugevustel põhinev lähenemine. Käesolevas juhendis kasutame mõistet „jõustamine“. Loe soovi korral: Selg, M. 2008. Jõustamine ja tugevustel põhinev lähenemine. Sotsiaaltöö nr 3, lk 19–23. https://intra.tai.ee//images/prints/documents/130683094167_Sotsiaaltöö_2008_3.pdf

19 Loe soovi korral: Bright, C. 2017. Defining child vulnerability: Definitions, frameworks and groups. Technical Paper 2 in Children's Commissioner project on vulnerable children. Children's commissioner for England. London. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2017/07/CCO-TP2-Defining-Vulnerability-Cordis-Bright-2.pdf>

20 Munro, E. 2011. Empowering looked after children, *Child & Family Social Work* 6:2, pp 129–37.

1.3.1. Jõustav suhtlemine

Üks võimalus on jõustada noort **igapäevaste vestluste käigus**, sh aidata noorel näha võimalusi ja valikuid, samuti tema enda ressursse ja tugevusi.

Vahel võib täiskasvanutele olla katsumus see, et noored suhtleksid ja vestleksid nendega. Selleks, et noored vestleksid ja kujuneks dialoog, on vestluse arendamisel oluline roll täiskasvanutel. Perevanemad ehk küsivad noorelt järgmisi küsimusi: kuidas koolis läheb; mis hinde said matemaatika kontrolltöös; mida sa teed rahaasjadega; mille peale nädalaraha kulutasid; kus soovid tulevikus elada? Need küsimused ei ole valed, kuid võimalik, et need ei soodusta alati soovitud vestluse kujunemist. Samuti ei pruugi niiviisi teada saada, mis noori huvitab, mis neile rõõmu või kurbust valmistab ning milliseid valikuid ja võimalusi nad oma elus näevad. Rollidest väljamurdmiseks on vahel ehk vaja öelda midagi, mis võib ka harjumatuks kõlada. Võimalik, et väljakutseks on olla isiklik. Näiteks võid vestluse algatamiseks, et see oleks isiklik ja edasiviiv, noorele öelda: „Mul oleks hea meel, kui saaksin sinuga lihtsalt natukeseks maha istuda ja maast ja ilmast rääkida,“ või: „Ma tunnen rõõmu sinu nägemisest ja sinuga koosolemise,“ või: „Ma tahan olla osa sinu elust.“

Oluline erinevus on see, et kui täiskasvanu algatab vestluse nn ülekuulamise vormis, siis fookuses on justkui ainult noore (isiklik) elu, kus noorel on „kohustus“ end avada. Kui aga täiskasvanu algatab vestluse, avades eeskätt iseennast (olles isiklik), siis perevanema avatus võib avada ka noort. Edasise käigus saab arendada vestlust, kus mõlemad räägivad iseendast ja sellest, mis tähelepanu köidab, mis rõõmu või kurbust valmistab. Saab vestelda päevarõõmudest ja -raskustest, soovidest ja unistustest, ka võimalustest ja valikutest. Ühtlasi saab täiskasvanu anda noorele tagasisidet, mis on isiklik ja annab jõudu.

Peale vestluste on veel teisi jõustamise võimalusi, näiteks **noorteseminarid**, kus noored saavad arutleda nendele endile olulistel teemadel.

Soovitused juhile:

- a) leia võimalusi, et perevanemad saaksid osaleda koolitustel ning info- ja teemapäevadel, kus käsitletakse jõustamise teemasid (nt jõustamine abistava elukutse puhul, noore jõustamine jm);
- b) aruta koos perevanematega (nt meeskonna supervisioonis) selle üle, keda, milleks ja kuidas asendus- või perekodus jõustate? Mis näitab seda, et lapsi/noori jõustatakse ning mis pigem näitab, et soodustatakse jõuetust (abitust)?
- c) hinda, kas igapäeva elukorraldus, suhted ja tegevused soodustavad jõuetust või jõustavad noort? Milles oleks vaja muutust tekitada?
- d) hinda, kuivõrd asendus- või perekodu ruumid ja vahendid ning igapäevane elukorraldus soodustavad noorte valikuvõimalusi;
- e) selgita välja iga-aastaselt sisehindamisel, millised on jõustamisega seotud tegevused ja saavutatud nähtavad tulemused.

Soovitused perevanemale:

- a) mõtiskle aeg-ajalt küsimuste üle, mida küsid noorelt: kas ja kuivõrd suhtlemise algatamine ja suhtlemisviis arendavad vestlust noorega? Kas suhtlete viisil, mis loob dialoogi noorega, või käib suhtlemine pigem ülekuulamise vormis, mille tõttu noored annavad lühikesi jah- ja ei-vastuseid;
- b) tunne rõõmu noorega vestlemisest. Vahel ka ütle talle, et tänane päev on tore juba seetõttu, et saite koos mõnusalt aega veeta ja jutustada;
- c) lase noorel otsustada, siis õpib ta vastutama;
- d) lase noorel läbi kukkuda — ka need kogemused võivad olla olulised. Juhul, kui noorel ei lähe hästi (kukub), siis ole tema kõrval ja aita tal tõusta ja edasi minna;
- e) jaga noortele infot võimalike tegevuste ja ürituste kohta, millel võib olla neile jõustav mõju, nt noorteseminarid, noorte ühistegemised (talgud), noortekeskustes aset leidvad tegevused jm;
- f) mõtiskle aeg-ajalt selle üle (nt supervisioonis), mis näitab sulle, et jõustad noort (nt sinu enda hoiak ja ellusuhtumine on positiivsed, sa usud iga inimese võimekusse, sa kasutad noorega vestlemisel sõnu, mis innustavad teda tegutsema või uusi asju proovima jm). Püüa oma töökogemusest leida ka see olukord, kus sa ehk ei jõustanud noort, vaid pigem soodustasid abitust — sinu enda komistuskivid pakuvad väärtuslikku kogemust õppimiseks! Samas ole enda vastu hell, andestav ja armastav ning innustu sellest, et alati saad proovida teisiti ja uut moodi, ka noortega suheldes;
- g) usu noore võimekusse ning tema potentsiaali tegutseda ja elus edasi liikuda.

1.3.2. Noore julgustamine tegutsemisel ja vastutuse võtmisel

Asendusperest lahkudes peab noor toime tulema nii töö kui ka isikliku elutee kujundamise küsimustega, ühtlasi lahendama eettulevaid probleeme. **Noort tuleb julgustada, et ta hakkaks tasapisi ise lahendama elulisi olukordi.**

Näide kaasmõtlemiseks:

Peale mõningast eluperioodi ühes asenduskodus läksin edasi elama asenduskodusse, kus oli pooliseseisev elukorraldus. Ma mäletan, et kui esimest korda pidin sealt uuest asenduskodust sõitma bussiga kooli, siis oli nii, et bussipeatuses tuli käega viibata, et buss just selles peatuses kinni peaks. Mina aga polnud kunagi bussi ise peatanud ja selliselt käega märku andnud. Mul polnud aimugi, kuidas täpselt bussi peatada, ja järsku olin üdini hirmu täis. Kartsin seda tundmatut olukorda. Ja ma ei peatanudki bussi, vaid läksin iga päev jalgsi kooli. Ja nii iga päev. Keegi asenduskodust ei tulnud selle pealegi, et ma kõnnin kooli. Mõelge ise – kes ei suudaks bussi peatada? See on ju nii lihtne asi. Lõpuks ma rääkisin sellest oma kasvatajale. Ta oli väga mõistev ja toetav. Ta küsis, kas sooviksin endiselt jala kooli minna või pigem ikkagi bussiga? Ma tegelikult tahtsin minna bussiga. Siis järgmisel päeval läksimegi koos peatusesse. Ta oli minu kõrval, kuid pidin ise viipama, et buss peatuks. Niipea, kui olin käega ära viibanud, kadus mu hirm. Tundsin enesekindlust ja suurt võitu. Ma tegin seda ise. Ma arvan, et see oli väike asi, kuid samas suur samm minu iseseisvumise poole. Täna ma mõtlen, et kõige olulisem selles asenduskodus oligi see tunne, mida töötajad noorele justkui pakkusid – usk, et iga noor on võimekas ja et iga noor saab olla tugev inimene. Nad tõesti uskusid minusse ja sellesse, et ma seljatan kõik jama oma elus ning elan edasi terve ja õnnelikuna. Samas, et tõesti terve ja õnnelikuna elada, tuleb võitu saada hirmudest ning ka väga väikseid samme ette võtta. Minu üheks väikeseks, aga samas suureks õnnestumiseks oligi see, kui peatasin bussi.²¹

21 Tütarlapse lugu pärineb järgmisest raamatust: Barton, S., Gonzalez, R. ja Tomlinson, P. 2012. Therapeutic Residential Care for Children and Young People. An Attachment and Trauma-Informed Model for Practice. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.

Soovitused perevanemale:

- a) julgusta noort ning innusta ja ela kaasa ka kõige väiksemale saavutusele tema elus;
- b) tunnusta noort, kui ta on ise otsuse vastu võtnud ja seega saanud vastutuse võtmise kogemuse. Võib-olla oli see õige otsus, võib-olla mitte. Ka täiskasvanud teevad otsustamisel vigu. Nii võivad ka noored aeg-ajalt teha vigu. Seega lihtsalt tunnusta juba seda, et noor ise otsustas ja vastutuse võttis.

IGAPÄEVAELU LOOB
VUNDAMENDI NOORE
ISESEISVAKS ELUKS

2. IGAPÄEVAELU LOOB VUNDAMENDI NOORE ISE- SEISVAKS ELUKS

Noore ettevalmistamist iseseisvaks toimetulekuks tuleb silmas pidada kogu asendushoolduse kestuse. Järgmised peatükid käsitlevad teemasid, millele on asenduses (asendus- või perekodus, hoolduses) iga päev vajalik tähelepanu pöörata. Nii võib loota, et vastatakse noorte vajadustele ning noored tulevad oma hilisemas elus iseseisvalt hästi toime.

2.1. Praktilised eluoskused

Noorele võib elluastumise juures olla raske see, et ta peab iseseisvalt hakkama saama. Kõik see söögitegemine, rahateenimine, arvete maksmine, tööl käimine. (mõte noorukilt)

Oleks vaja käia noorega koos poodlemas ja selgitada raha väärtust ühiskonnas ja selle kasutamist mõistlikkuse piires: näiteks, et pole mõtet osta 600-eurost telekat, kui sul on 605 eurot, sest ülejäänud aja peaks sa siis läbi ajama viie euroga. Kogu piisavalt raha, et sul jääks pärast ostu tegemist vähemalt sama palju raha alles, et ei peaks võtma võlgu ja laenu, et oleks endal lihtsam elada. (mõte noorukilt)

Iseseisvalt hakkamasaamiseks vajavad kõik inimesed teatud praktilisi oskuseid. Eluks vajalikud praktilised oskused on näiteks:

- poest söögi ostmine, toiduvalmistamine;
- iseseisev (või võimalikult iseseisev) majandamine;
- elamiseks eelarve koostamine, arvete maksmine;
- oskus elektri- ja veenäitudega hakkama saada, nn korteri haldusteamadega kursis olemine;
- avalduste või motivatsioonikirja kirjutamine õpingute või töö tarvis;
- pere- või eriarsti või hambaarsti juurde registreerumine;
- kodu- ja majapidamistööde tegemine;
- digipädevused (nt digiallkirjastamine, internetipangas tehingute tegemine).

Asenduses (just eeskätt asendus- või perekodus) võib noortel olla iseseisvasse ellu astudes probleeme oskustega, mis igapäevaelus vajalikud võivad olla. Asenduses kiputakse noorte eest vahel igapäevaseid töid ära tegema. See tuleneb osalt sellest, et teatud nõuded on asendushooldusteenuse puhul reguleeritud (nt toidukordade ajaline vahe, lastele keelatud kodutööd jms).²² Oluline on siiski, et asendushooldusteenuse osutaja

22 Sotsiaalministri määrus „Tervisekaitsenõuded asendushooldusteenusele pere- ja asenduskodus“.

igapäevane elukorraldus võimaldaks noore eluoskuste kujunemist ning igapäevaste kodutööde harjutamist. Peatselt iseseisvasse ellu astuvad noored peaks olema võimaluste piires kaasatud (kas pealtvaataja või abistajana) ka sellistesse igapäevatoimingutesse, mille tegemisele seadus seab piiranguid.

2.1.1. Kodutööd

Lapsed ja noored, kes kodutöös kaasa löövad, on suurema tõenäosusega täiskasvanuna palju edukamad kui need, kelle eest kõik ära tehti või kes ei pidanud kodutöid tegema. Kodutööde tegemine ei ole oluline mitte vaid korraarmastuse kujundamisel. Kui lapsed ja noored teevad kodutöid, siis harjuvad nad panustama hea elu laabumiseks. Kodutööd, millesse noored saavad oma panuse anda, on näiteks järgmised:

- põranda puhastamine;
- tolmuimejaga koristamine;
- tolmu pühkimine;
- nõude pesemine või masinasse panemine ja sealt väljavõtmine;
- prügi väljaviimine;
- pesu mustapesukorvi panemine ning masinasse pesema ja kuivama panek;
- pesu triikimine;
- akende pesemine;
- vannitoa koristamine;
- ruumi värvimine, tapeedi seina panemine;
- majaümbruse eest hoolitsemine (nt kõnniteede pühkimine, peenra eest hoolitsemine).

Soovitused juhile:

- a) töökorralduse, kodukorra jms loomisel arvesta võimalustega, et lapsed ja noored saaksid osaleda võimetekohastes kodutöodes.

Soovitused perevanemale:

- a) leia võimalusi, et lapsed/noored saaksid teha jõukohaseid kodutöid. Jälgi, et oleks tagatud tasakaal õppimise, vaba aja ning kodutööde vahel. Aruta koos pere lastega/noortega, kuidas erinevaid kodutöid jagada (näiteks graafiku alusel ühe- või kahekaupa või igaühel kindel kohustus vms). Arutage aeg-ajalt, kuidas kokkulepitud korraldus sobib ning kas oleks vaja midagi muuta. Taga, et iga laps saaks proovida erinevaid kodutöid;
- b) tunnusta noort, kui ta panustab ja on oma kohustusi täites hoolas;
- c) märka, milliseid ülesandeid noor endale soovib võtta, ja anna talle teada, et oled seda tähele pannud ning et sul on selle üle hea meel;
- d) loe laste/noorte kaasamise võimalustest kodutööde tegemisel, näiteks siit:
<https://tarkvanem.ee/kasvatamine-artiklid/lapsed-ja-kohustused-kuidas-see-valem-toimib/>

2.1.2. Rahaga toimetulek, elamiseks eelarve planeerimine

Rahaga ümberkäimise oskust ning raha planeerimise harjutamist võib olla üsnagi keeruline asendusesperedes elavatele noortele võimaldada. Noorte peamine kogemus rahaga ümberkäimisel tuleb sageli taskuraha kasutamisest. Taskuraha on aga liiga väike summa, et väljaminekuid planeerida ja rahaga ümberkäimise oskust harjutada. Seda, et vähene kokkupuude majandamisega võib tekitada raskusi iseseisvas elus hakkama saamisel, tõdesid ka juba iseseisvunud noored, kellega juhendmaterjalide väljatöötamisel konsulteeriti.

Soovitused juhile:

- a) leia võimalusi, et noored saaksid mingil määral ise eelarvet planeerida. Näiteks noor saab kätte nädalavahetuse toiduraha ja peab nädalavahetuse ti ise poes käima ja süüa tegema või saab noor oma soovi kohaselt planeerida tööga teenitud suuremaid summasid;
- b) korralda eelarvet selliselt, et noor saaks ise osta riided, hügieenitarbed, ka mingi osa toidust.

Soovitused perevanemale:

- a) aruta koos noortega pere kulutusi ja seda, millele kulub pere eelarve;
- b) planeeri koos noortega asendusperele vajalikke sisseoste. Selle juures võib abiks olla näiteks Financer.com, kus antakse nõu, kuidas eelarvet luua: <https://financer.com/ee/finantsnouanded/eelarve-loomine/>;
- c) arutle koos noortega võimaluste üle, kuidas igapäevastelt kuludelt kokku hoida (näiteks selleks, et oleks võimalik midagi meelepärast lubada). Siin võib abiks olla taas Financer.com, kus antakse nõu säästmiseks: <https://financer.com/ee/saastmine/>;
- d) aita noortel leida võimalusi lisatõe saamiseks, näiteks stipendiumite kaudu, et noor õpiks oma soove mõtestama ja eesmärgistama, samuti raha eesmärgistatult koguma, omavastutust tunnetama ning lisavõimalusi leidma. Stipendiumi taotlemine pole pelgalt lisaraha saamise võimalus, vaid annab oluliste oskuste kogemuse (näiteks asjaajamine, dokumentide tähtajaks koostamine ja esitamine ning tagasiside andmine).
- e) SEB Heategevusfond korraldab asenduspereades elavatele noortele sisukaid seminare iseseisva majandamise kohta. Aita noortel infost teadlikud olla ja osaleda.
- f) EATL (Eesti Asenduskodu Töötajate Liit) korraldab kasulikke seminare eluks vajalike oskuste omandamiseks.

2.1.3. Söögitegemisest

Söögitegemise puhul tuleb leida tasakaal nii, et noored toituksid täisväärtuslikult ning neil oleks võimalik pühenduda oma põhitegevusele (õppimisele või töötamisele), kuid samas saaksid ka harjutada toiduvalmistamist. Nii ajaliselt kui rahaliselt võib olla keeruline tagada täisväärtuslik toit selliselt, et igaüks peaks endale ise süüa tegema. Õppimise perioodil võib olla mõistlik, et keegi täiskasvanu valmistab päevase ja/või õhtuse sooja toidu. Noored võivad siiski ise osta ja valmistada hommikusöögi, samuti nädalavahetuse toidukorrad. Üks hea harjutamise võimalus võib olla see, kui noored nädalavahetuse ti korda-mööda, kas üksi või mitmekesi, valmistavad täisväärtusliku söögi kogu perele, näiteks laupäevase õhtusöögi või pühapäevase lõuna.

Soovitused juhile:

- a) leia võimalusi korraldada asutuses rahastamine selliselt, et perevanematel oleks võimalik argielu korraldada võimalikult sellisena, et see toetaks noorte eluuskuste kujunemist (nt et perevanematel oleks võimalik ise koos lastega/noortega koostada menüü, käia poes ning valmistada süüa);
- b) leia võimalusi korraldada kogemuskohtumisi, kus perevanemad saaksid jagada teiste asutuste perevanematega häid kogemusi argielu korralduse ja noorte eluuskuste toetamise teemadel.

Soovitused perevanemale:

- a) aruta koos noortega, mida nad sooviksid lõuna- või õhtusöögiks. Kuula noorte arvamusi, leidke võimalusi erinevate soovide arvestamiseks. Tehke kompromisse, kui tekivad erimeelsused;
- b) käige noortega üheskoos poes (näiteks noorega kahekesi koos vms);
- c) valmistage ühiselt süüa (näiteks leppides kokku, kelle kord mingil päeval süüa teha on);
- d) arutlege noortega täisväärtusliku toitumise olulisuse üle;
- e) otsige huvitavaid retsepte, mida söögitegemiseks kasutada (internetis on arvukalt veebilehti, mis pakuvad huvitavaid retsepte, samuti juhatus toidu valmistamiseks);
- f) planeerige menüüd, mis oleks tervislik ja samas maitsev;
- g) koostage toidu valmistamiseks vajalike toiduainete nimekiri;
- h) luba noortel kas üksi või mitmekesi poest toiduained osta või vajaduse korral tehke seda koos noorega;
- i) luba noortel endal otsustada, mis kellaajal valmib lõuna- või õhtusöök;
- j) luba noortel köögis retsepti järgi toit valmistada, kui vaja, ole abiks;
- k) aita vajaduse korral lauakatmisel, et laud näeks kena ja meeldiv välja;
- l) küsi noortelt tagasisidet toiduvalmistamise kohta. Mis noortele meeldis või mis oli üllatuseks? Mida teeks järgmisel korral ehk teisiti?
- m) Vaata ka tervisliku toitumise toidupüramiidi: <https://toitumine.ee/kuidas-tervislikult-toituda/toidusoovitused/attachment/toidupu-ramiid>.

2.1.4. Noortepere asendus- või perekodu osana

Osad asendus- ja perekodud Eestis, toetamaks noorte eluoskuste kujunemist, loovad noortele võimalusi elada koos nii-öelda noorteperena: näiteks nii, et maja eraldi osas on loodud noortepere, või siis nii, et asenduskodu on soetanud korteri ja noored elavad korteris.²³ Nii-öelda noorteperes elades on noorel võimalik iseseisvalt ja ka koos teistega süüa teha, sealhulgas toiduaineid osta. Samuti saavad noored rahalist poolt korraldada ja sissetulekute ja kulude üle arvet pidada. Noorteperes noored koristavad ka toad ise ja hoiavad korras ühise köök-puhketoa, mis tähendab ühtlasi seda, et tuleb läbi rääkida ja kokku leppida, kuidas ja mis ajal keegi noortepere igapäevaelus panustab (loe soovi korral ka lisaks noortekodu ptk 4.3.1.).

Soovitused juhile:

- a) kui asutuses on mitu noort, kes saavad lähiaastatel täisealiseks, kaalu eraldi noortepere loomise võimalust, et noortel oleks mõnevõrra rohkem vastutust, kohustusi ning ka otsustusvabadust. Aruta seda võimalust ning noortepere reegleid põhjalikult nii noorte kui perevanematega. Kaalu eraldi iga noore valmisolekut noorteperes elamiseks, arvestades nii noore kui tema perevanema arvamust.

Huvitav teada:

Inglismaal 2002. aastal korraldatud uuring näitas, et see, kuidas noore eluoskuste kujunemist, samuti enese eest hoolitsemist ja sotsiaalsete oskuste kujunemist toetati asendushoolduse ajal, oli seotud sellega, kuidas noor tuli toime kuus kuud peale asendushoolduselt lahkumist. Need asendushooldusteenuse osutajad, kes märkimisväärselt pöörasid tähelepanu eluoskuste kujunemise toetamisele, mõjutasid vägapositiivselt noorte elusid.

²³ Siin mõtleme elukorraldust, mis sobib alla 18-aastastele ja asendushooldusel elavatele noortele. Hiljem, kui räägime noortekodust (ptk 4.3.1), siis peame silmas elukorraldust, mis sobib täisealistele noortele ja seda järelhooldusteenuse raames.

2.2. Sotsiaalsed oskused

Käesolevas juhendis mõtleme sotsiaalsete oskuste all eeskätt **oskust ja võimet suhelda**. Suhtlemisoskus kujuneb suhetes ja suheldes. Inimestel on vaja suhelda erinevates olukordades, on tarvis oskust ja suutlikkust teha koostööd teiste inimestega, ühtlasi suhelda ja tulla toime probleemide lahendamise ja sh konfliktide lahendamisega.

2.2.1. Konfliktide lahendamine

Oleks hea noortega arutada igapäevaelus ette tulevate probleemide ja konfliktide võimalikke põhjuseid ning harjutada toimivaid konfliktide lahendamise viise. Üks tõhus probleemide ja konfliktide lahendamise viis on näiteks **võitja-võitja lähenemine**. Võitja-võitja lähenemise teel kaasatakse lapsed/noored probleemi või konflikti lahendamisse, mitte ei pakuta neile valmis lahendusi.²⁴

Loe soovi korral võitja-võitja meetodil konflikti lahendamise sammudest lähemalt siit: <https://www.minulaps.ee/pedagoogilised-lahenemised/konflikti-lahendamine-ilma-kaotajateta-voitja-voitja-meetod>

Näide kaasamõtlemiseks:

Oletame, et keegi asenduskodus paneb pidevalt nõud masinasse nii, et programmi lõpuks jäävad pooled nõud endiselt mustaks. Kasvatajale/perevanemale võib see olla väsitav ja ärritav. Kasvataja/perevanem võib öelda lapsele: „Sa paned kogu aeg nõud valesse kohta ja liiga tihedalt ja see käib mulle juba tõsiselt närvidele.“ Või hoopis: „Pooled nõud on jälle mustad. Huvitav, mida me saaksime selle parandamiseks teha?“ Kujuta nüüd ette, et sina oled see noor, kellele neid kahte lauset öeldakse. Esimene seaks sind ilmselt kaitsepositsioonile. Teine annab noorele võimaluse ise kaasa mõtelda ja lahendusi pakkuda.

Idee: lahenduste retseptiraamat

Osalejad istuvad ringis. Esimene osaleja räägib ühe minuti ühest konfliktsest olukorrast. Teistel osalejatel palutakse paberile kirjutada üks lahendus (retsept), mida nad sellele noorele soovivad. Mõtted saadetakse vastavale noorele. Nii korratatakse ka teiste puhul. Mängu lõpus loevad noored vaikselt ettepanekuid ja igaüks toob välja, kas leidis sealt midagi uut ja milline soovitus tundus talle hetkel parim.

²⁴ Võitja-võitja konfliktlahenduse meetod pärineb Thomas Gordoni lapsevanemate perekooli (Parent Effectiveness Training P.E.T.) materjalidest ja osaleja töövihikust. Loe soovi korral lisaks: <http://www.sinamina.ee/ee/koolitused/gordoni-perekool/>.

Soovitused juhile:

- a) hoolitse, et perevanematel oleks ettevalmistus ja julgus, et noortega tõhusalt suhelda, sh konflikte lahendada. Tunne huvi, millistes teemades perevanemad tunnevad end ebakindlalt ja vajaksid lisakoolitust;
- b) suuna perevanemaid tõhusa suhtlemise koolitustele (nt TAI korraldatud koolitused) või leia võimalusi ise vajalik koolitus korraldada (nt taotledes vahendeid erinevatest allikatest).

Soovitused perevanemale:

- a) toeta noore suhteid eakaaslastega. Toeta noort ka sõbra või sõprade küllakutsumisel;
- b) tunne huvi noore sõprussuhete vastu;
- c) aita asenduses luua sõbralik õhkkond, kus tuntakse end hästi ja kus räägitakse suhetest, sh probleemidest ja konfliktidest ning nende lahendamise võimalustest;
- d) aita noorel omandada probleemide ja konfliktide lahendamise oskusi;
- e) ole eeskujuks probleemide ja konfliktide lahendamisel, kasutades efektiivseid probleemide ja konfliktide lahendamise viise, nt võitja-võitja meetodit.

2.2.2. Suhtlemine ja tunded

Suhtlemisega on suuresti seotud tunded. Tunded kuuluvad inimeseks olemise juurde ja saavad meid kogu elu. Oskus oma tundeid väljendada on üks iseseisvumise tunnuseid.

Vahel võib noortel olla raske oma tundeid väljendada. Mõnikord noored ei saa oma tunnetest aru (näiteks et mis tunne see just parasjagu on) ning ei leia sobivat viisi tundega toimetulekuks ja sõnu enda tunde väljendamiseks. Nii vajavad lapsed/noored oskust mõista ja väljendada oma tundeid, samuti sõnavara tunde väljendamiseks.

Erivajadusega ja puudega noored võivad vajada rohkem toetust, et nad saaksid tundeid sobival viisil väljendada. Ka käitumisraskuseid võivad põhjustada puudulikud oskused oma emotsioone kontrollida ja neid sobival viisil väljendada.

Tunnetel on palju erinevaid variatsioone. Näiteks, kui noor ütleb, et on vihane (tunneb viha), siis vihatundega võivad olla seotud teised tunded. Alljärgnev tabel näitab, kui palju võib tunnete mõistmisel ja seletamisel olla erinevaid variatsioone.

TUNNE	Seotud tunne
HIRM	ärevus ärritus puudusetunne armukadedus nõrkus haavatavus kontrolliv ebaturvaline hinnangulisus
ÕNNELIKKUS	terviklikkus rahulolu rõõm põnevus optimism
VIHA	pettumus põlgus ärritus raev vihkamine
ARMASTUS	kirk õrnus andestav kaastundlik empaatiline hooliv
KURBUS	emotsionaalne valu nukrus kaotusvalu lein üksindus
RAHULIK	kohal maandatud terviklik
SÜÜTUNNE	häbi kahetsus enesesüüdistamine
STRESS	ülekoormatus toetuse puudumine kontrolli all olemise tunne kohustatud läbipõlenud

Allikad: doTERRA, Emotions & Essential Oils ja M.P Eberth HTI teraapiaõppe materjalid, kohandanud juhendmaterjali autor.

Soovitused juhile:

- a) leia perevanematele võimalusi, et nad saaksid lisateadmisi omandada, näiteks tundekasvatusest, seksuaaltervisest, sõltuvustest. Ole teadlik ka psühholoogilise abi võimalustest ja aita noortele neid võimalusi tagada;
- b) informeeri noorega tegelevat lastekaitsetöötajat noore abivajadustest või spetsialisti (nt psühholoogi) kaasamise olulisusest;
- c) kui noorega on vaja käia spetsialisti juures (nt psühholoogi juures), siis taga sobiv töökorraldus, et üks ja kindel täiskasvanu saaks noorega nõustamisel kaasas käia. Kindla täiskasvanu saatel nõustaja juures käimine võib noorele olla väga toetav.

Soovitused perevanemale:

- a) vasta lapse/noore tundele empaatiaga. Püüdle selle poole, et mõista ja austada teineteise tundeid, isegi siis, kui need ei ühti;
- b) aita noorel tundeid kirjeldada ning kasvatada tundeid edasi andvat sõnavara: rõõmus, pettunud, solvunud, elevil, hirmunud, armunud, üllatunud jm;
- c) kasutage sobivuse ja võimaluse korral tunnetekaarte — kaardid rikastavad tundesõnavara, vt siit: <https://www.vianaturale.ee/epood/tunnete-kaardid>;
- d) tunne huvi, kas noorel on olulisi inimesi, keda ta usaldab. Kes on need inimesed, kellega noorel on hea rääkida?
- e) aita noorel lähisuhteid hoida ning saavutada tal kontakti inimesega, keda ta usaldab;
- f) väljenda noorele ka oma tundeid. Vahel arvatakse, et tunnete näitamine on nõrkuse tunnus. Julge noorele vajaduse korral tunnistada, et oled väsinud, tüdinunud või õnnetu. Julge tunnistada sedagi, mida sa tunned temaga koos olles, näiteks rõõmu, uhkust, lootust;
- g) otsi abi, et noore keeruliste tunnetega toime tulla (nt psühholoog, nõustaja, terapeut);
- h) leia võimalusi lisateadmiste ja -oskuste omandamiseks, näiteks lapsevanema suhtlustreeningu Gordoni perekool on hea võimalus end täiendada, vt siit: <http://www.sinamina.ee/ee/koolitused/gordoni-perekool/>;
- i) ole teadlik psühholoogilise abi võimalustest ja paku neid võimalusi noorele.

2.3. Noore tugev tervis tähelepanu keskmes

Tugev tervis, nii vaimne kui ka füüsiline, on oluline, et noor tunneks end elus hästi, rahulolevana ning enese- ja otsusekindlalt. Vaimne tervis ja üldine emotsionaalne heaolu on väga tähtsad.

Füüsilise tervise seisukohast on olulised täisväärtuslik toit, hügieenireeglitest kinnipidamine ja eakohane mõõdukas füüsiline aktiivsus. Seda kõike iga päev järgides, täiskasvanute eeskujul ja suunamisel, harjub noor tervislike eluviisidega ning see on talle abiks hilisemas elus. Füüsiliselt aktiivne eluviis aitab ka tõrjuda vaimse tervise probleeme, mis võivad noortel tekkida.

Vaimne tervis on vähemalt sama oluline kui füüsiline tervis. Asendushooldusel elavad noored kogevad oma hilisemas elus märkimisväärsed raskusi just vaimse tervisega.²⁵ Et seda ennetada, on tähtis pöörata vaimsele tasakaalule tähelepanu juba lapseas. Oluline on luua enne teismeiga lapsega usalduslikud suhted, et oleks võimalik ka keerulistel aegadel muresid jagada ning koos lahendusi otsida.

Kui tekib kahtlus, et noor räägib või käitub viisil, mis vihjab enesevigastamise või mis veel hullem, enesetapu võimalusele, siis kehtib lihtne reegel: **alati tuleb reageerida.** On levinud ohtlik müüt, et need, kes suitsiidist räägivad, ei tee seda. Pigem on rääkimine või oma (plaanitavast) tegevusest märku andmine appikarje ja sõnum äärmuslikust meeleheitest.²⁶ Sel juhul on tähtis noort kuulata, väljendada oma hoolimist ja soovi aidata, mitte jätta teda üksi, samuti leida võimalusi saada spetsialisti (psühholoogi, psühhiaatri) abi.

Kui noorel on erivajadus või puue, siis tuleb tähelepanu pöörata sellele, et tema erivajadus või puue ei sildistaks noort ega takistaks teda ühiskonnas osalemast. Ka erivajaduse või puudega noore oskused ja teadmised (kompetents) arenevad ning suutlikkus iseseisvalt toime tulla võib paraneda. Samuti on erivajaduse või puudega noorel palju eripärasid – tugevusi, võimeid, huvisid jm – ja nende arenguks tuleb tagada just talle vajalikud toetusvõimalused ja abivahendid.

Iseseisvaks eluks valmistuva noore tervis (nii füüsiline kui vaimne) peaks olema piisavalt hea, et võimaldada iseseisvalt toime tulla. Tuleb püüelda selle poole, et noor oleks teadlik iseenda tervisest ja tervislike eluviiside olulisusest; samuti et noor teaks, kuhu pöörduda terviseprobleemide korral. Eesmärk on aidata noorel kasvada vastupidavaks, eneseteadlikuks ja rahulolevaks täiskasvanuks.

²⁵ Vinnerljung, Hjern; Lindblad 2005. Suicide attempts and severe psychiatric morbidity among former child welfare clients: A national cohort study. *Journal of Child and Psychiatry* 47 (7), 723–733.

²⁶ Loe soovi korral artiklist lähemalt: Konstabel, K. Kuidas aidata enesetapumõtetega lähedast. Postimees. <https://sobranna.postimees.ee/4146207/psuhholoog-katlin-konstabel-kuidas-aidata-enesetapumotetega-lahedast>.

Soovitused juhile:

- a) kujunda füüsilist aktiivsust väärtustav organisatsioonikultuur (ühine sportimine, matkad vms);
- b) taga, et laste ja noorte terviseprobleemidele pööratakse tähelepanu, informeeri eestkostjat, kui ilmneb vajadus põhjalikuma ravi (nõustamise) järele;
- c) hoolitse selle eest, et lapsed/noored käiksid kord aastas hambaarsti juures;
- d) jälgi, et oleks täidetud tervisekaitsenõuded.

Soovitused perevanemale

Füüsiline tervis:

- a) suuna noort tegelema mõne spordiharrastusega, mis on talle meelepärane. Ole iga päev eeskujuks tervislike eluviiside harrastamisel (nt jalgsi käimine või jalgrattasõit, tervislik toit, hügieen jm);
- b) õpeta noorele, mida teha terviseprobleemide korral: kuhu pöörduda, milliseid käsimüügiravimeid kasutada;
- c) kui võimalik, võimalda noorel käia aeg-ajalt näiteks massaažis, kosmeetiku juures või suuna noort hoolitsema oma keha eest muul moel;
- d) suuna noort hoolitsema oma seksuaaltervise eest, räägi neist teemadest noorega avameelselt, juhenda leidma lisainfot, nõustamist, vajalikke vahendeid.

Vaimne tervis ja emotsionaalne heaolu:

- e) tunnusta noort ja suuna teda ise end tunnustama; aita noorel olla enda vastu leplik, heatahtlik ja andestav;
- f) kui vaja, aita noorel kehtestada endale piirid – liigne mugavustsoonis olek või vastupidi, ülemäärane tegutsemine ei ole samuti hea;
- g) suuna noort mõtlema selle üle, kas tema elus on küllaldaselt inimesi, kellega koos on tal hea olla: kas on kedagi, kellega naerda, pitsat jagada ning vajaduse korral rääkida tõsistest asjadest. Kui noorel ei ole piisavalt selliseid inimesi, siis palu tal kujutleda, kes või milline võiks olla see inimene, kellega ta sooviks suhelda ja kellega tal oleks hea olla;
- h) kuna tänapäeval on internetisuhtlus väga levinud, siis on hea arutada noorega ka seda, kuidas tasakaalustada netisuhtlust vahetute kontaktidega;
- i) aita noorel leida tegevusi, mis kosutavad hinge. Nendeks võivad olla näiteks viibimine looduses, jalutuskäigud, vestlused, kursused, kohtumine mõne põneva inimesega, kontserdid ja uus hobi. Igal juhul võiks noor saada kogemusi, mis täiendavad tema teadmisi iseendast ja ümbritsevast. Püüa leida sobivaid võimalusi, mis aitaks noorel ennast tundma õppida ning oma väärtusi ja prioriteete paika panna;
- j) kui noorel on probleeme sõltuvustega (alkohol, tubakas, narkootilised ained), anna talle infot, kust saab sõltuvuseks vabanemiseks abi. Räägi noorega sõltuvuse olemusest ja mõjust;
- k) kui sulle näib, et noor on meeleheitel (või stressis, depressioonis), ning sul on mure ja kahtlused, siis vali noorega rääkimiseks sobiv hetk, mil mõlemad olete rahulikud ja vestlemiseks on aega. Kui sulle tundub, et noore meeldeheide on tõsine, palu noorel ühendust võtta või võta ise ühendust abiandjatega (näiteks Eluliin pakub psühholoogilist kriisinõustamist telefonil 631 4300) või kutsu kohe abi (näiteks kiirabi ning teavita juhti);
- l) räägi noorega sellest, et hea on elus ise ja iseseisvalt hakkama saada, kuid samas tuleb vahel ka abi küsida ja abi vastu võtta. Abi vastuvõtmine (näiteks psühholoogi juures nõustamisel käimine) näitab, et inimene hoolib ja väärtustab iseennast.

Palju kasulikke nõuandeid vaimse tervise teemadel leiad lehelt
www.peaasi.ee. Uuri ise ning tutvusta ka noorele!

Tervise teemadel (nt liikumine, toitumine, vaimne tervis) on häid soovitusi
veebilehel tarkvanem.ee. Loe soovi korral siit: <https://tarkvanem.ee/>.

2.4. Haridus kui prioriteet

Äärmiselt oluline on toetada noorte hariduse omandamist kogu asendushoolduse kestel. **Eduka iseseisvumise ning hilisemas iseseisvas elus eduka toimetuleku üks oluline tegur on põhi- või keskkharidusest kõrgem haridustase ja/või eriala omandamine.** Nii on juba põhikooliastmes väga oluline toetada võimetekohast hariduse omandamist. Sageli ei ole asendushooldusel sirguvad lapsed/noored vähem andekad, küll aga vajavad nad oma elukogemuste tõttu rohkem toetust võimetekohase hariduse omandamisel. Ka noore elukorraldus tuleb planeerida selliselt, et see toetaks hariduse omandamist.

Asendushoolduselt lahkuvatele noortele tuleks eluoskuste osana tagada jätkuvad hariduse ja kutsehariduse võimalused, et aidata neil saada majanduslikult iseseisvaks ja endale ise elatist teenida (asendushoolduse juhised, § 134).

Huvitav teada:

Nii Eestis kui ka Rootsis korraldatud uuringute tulemused²⁷ paraku näitavad, et asendushooldusel sirguvate noorte ambitsioonid piirduvad pigem keskkhariduse omandamisega ning kõrghariduseni ulatuvaid eesmärke on vähestel. Samuti lubavad uuringutulemused järeldada, et asendushooldusel elavad noored jõuavad päritoluperekonnas elavate noortega võrreldes harvem kõrghariduse tasemeni. Nende hulgas, kes haridustee pooleli jäta-
vad, on rohkem just asendushooldusel elavaid noori. Teiste riikide kogemuse põhjal on leitud, et vähem populaarne on akadeemiline suund ning asendushooldusel sirguvaid noori valmistatakse ette ja suunatakse tööellu kohe täisealiseks saades.

Kanada uuringutulemused toovad esile, et vaid umbes 50 protsendil asendushooldusel sirgunud noortest oli 18-aastaseks saades keskkhariduse diplom.²⁸

Šotimaal on ellu viidud hulk reforme, et parandada asendus- ja järelhooldusel sirguvate laste/noorte haridussaavutusi. Seal on seadustatud programm „Virtuaalne kool“ (ingl Virtual School), mille eesmärk on toetada asendushooldusel sirguvate noorte potentsiaali ja saavutusi hariduse omandamisel. Programmi katsetati esimest korda 2007. aastal. Kuigi programmi efektiivsust hinnates on leitud, et selle rakendamise tulemusena on asendus-

27 Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., Anniste, K. 2016. Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring. Uuringuraport. [Young people in leaving care]. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Berlin, M., Vinnerljung, B., Hjern, A. 2011: School performance in primary school and psychosocial problems in young adulthood among care leavers from long term foster care, in: Children and Youth Services Review, 33, pp. 2489–2494.

Vinnerljung, B., Öman, M., Gunnarsson, T. 2005b: Educational attainments of former child welfare clients: A Swedish national cohort study, in: International Journal of Social Welfare, 14, pp. 265–276.

28 Robert Flynn, Andrea Hickey, Meagan Miller, Barbara Greenberg, Erik Michael, Cynthia Vincent. Early Childhood, Elementary, Secondary, and Post-Secondary Educational Outcomes of Young People in Care in Ontario. Konverentsi ettekanne EUSARFi konverentsil. Porto.

hooldusel sirguvatel noortel hariduse omandamisel paremad tulemused, tunnistatakse samas ka järjepideva töö vajadust: vaid 14% asendushooldusel elavatest noortest saavutavad haridusteel oma võimetele vastavaid tulemusi, samal ajal on see protsent päritoluperekonnas elavate eakaaslaste puhul 53%.²⁹

Kui noor jätab kooli pooleli, tuleb sellises olukorras loominguliselt mõelda, kuidas pakkuda kooli pooleli jätnud noorele võimalusi ning teadmisi ja oskusi, et tema elus toimuks edasiminekuks. Võimaluste uurimisel ja pakkumisel noorele tuleks olla piisavalt paindlik, et vastata noore vajadustele (näiteks võib kaaluda kursuse pikendust, et selle aja jooksul ka lisatoetust pakkuda, samuti soovitada töövarjuks olemist, kuna see oleks hea võimalus tutvuda lähemalt erialaga, mis võib pakkuda huvi, ja ehk see motiveerib tagasi õppima minema). Kavatsusest kool pooleli jätta või kui kool on juba pooleli jäetud, tuleb ühtlasi teavitada lastekaitsetöötajat. Edasiste sammude planeerimisel võib abi olla töötukassa pakutavatest teenustest. Noorega tasub rääkida ka tänapäevasest elukestva õppimise lähenemisest, mis tähendab, et õppida võib kindlasti terve elu. Kunagi pole hilja õppida ja õpingutega jätkata.

²⁹ Berridge, D. ja Sebba, J. 2018. The Role of the Virtual School in Supporting Improved Educational Outcomes for Children in Care. Konverentsi ettekanne EUSARFi konverentsil 05.10.2018, Porto.

Soovitused juhile:

- a) jälgi, et perevanemad tunneksid huvi selle vastu, kuidas lapsed koolis edasi jõuavad, ning vajaduse korral abistaksid neid õppeainete mõistmisel ja koolitööde tegemisel. Uuri perevanematelt, kuidas lapsel/noorel koolis läheb, milliste ainetega ta tuleb hästi toime, milles vajab abi jms. Jälgi, et perevanematel oleks aega last/noort koolitööde tegemisel aidata, vajaduse korral otsige ühiselt võimalusi, kuidas igapäevaelu korraldada nii, et selleks rohkem aega leida;
- b) kui on vajadus last/noort õppimises rohkem toetada, leia võimalusi kodu- või eraõpetaja kaasamiseks. Kohalikule omavalitsusele lapse vajadusi selgitades ja põhjendades peaks omavalitsus sellega kaasnevad kulud katma;
- c) tee ise kooliga aktiivselt koostööd ning suuna koolipersonali tähelepanu lapse/noore annetele ning võimetele ja tugevustele, mitte puudustele või negatiivsetele käitumistele. Kaasa perevanem aruteludesse ning jälgi, et ka töökorraldus võimaldaks perevanemal kooliga suhelda;
- d) koostöös kooliga seisa selle eest, et lapsed/noored saaksid oma isikupärale ning annetele ja võimetele vastavat haridust, näiteks korraldage ümarlaudasid, et arutleda laste/noorte vajaduste üle ja leida neile hariduse omandamiseks parimad lahendused ja võimalused;
- e) juhul, kui mingil põhjusel on veel enne noore täisealiseks saamist vajalik muuta tema elukohta (nt noor läheb asenduserest elama noortekodusse), siis aita vajaduse korral tagada, et noor jätkab õpinguid samas koolis, kus ta on seda siiani teinud;
- f) taga, et kõik noored saaksid karjäärinõustamist ning mitmekülgset infot erinevate õppimisvõimaluste kohta. Võimalda noortel osaleda koolide lahtiste uste päevadel, seminaridel, messidel jms, kus tutvustatakse erinevaid õppimisvõimalusi. Kaalu näiteks ka võimalust kutsuda külla töötukassa spetsialist, et korraldada noortega töötuba erialavaliku teemadel;
- g) edasta perevanematele infot olemasolevate stipendiumide kohta, et nad saaksid noori motiveerida, ning aita vajaduse korral kandideerimisel (nt SEB Heategevusfondi stipendiumid, Lastefondi ja Archimedese stipendiumid jms);
- h) leia võimalusi, et toetada noorte ambitsioonikaid eesmärke, sh hariduse omandamisel (nt korralda kohtumisi asendushoolduselt iseseisvasse ellu astunud noortega, kes on omandanud kõrghariduse ja saavad isiklikest kogemustest rääkida hariduse omandamise eelistest);
- i) jälgi, et noore juhtumiplaani ja tegevuskava arutelul oleksid haridus ja edasiõppimine prioriteetid.

Soovitused perevanemale:

- a) tunne huvi, millised õppeained lapsele/noorele meeldivad, mis on talle lihtne, mis keeruline ja miks (vt nt harjutust allpool);
- b) vajaduse korral aita teda õppeainete sisu mõistmisel ja koolitööde tegemisel. Kui märkad, et lapsel/noorel oleks vaja tõhusamat kõrvalabi, räägi sellest juhiga ja otsige koos lahendusi;
- c) lapse/noore koolis edasijõudmine sõltub suuresti ka suhetest koolikaaslaste ja õpetajatega. Leia võimalusi rääkida lapse/noorega koolielust, suhetest sõprade ja õpetajatega. Kui ilmneb, et lapsel/noorel on koolis konflikte, otsi koos noorega võimalikke lahendusi, suheldes vajaduse korral ka klassijuhataja ja kooli tugispetsialistidega (kui vaja, kontakteeru kooliga asutuse juhi kaudu);
- d) kui noor kaalub, millist eriala valida, paku talle mitmekülgset informatsiooni (nt Eesti Töötukassa karjäärinõustamise võimalused). Arutlege koos erinevate võimaluste üle, suuna noort mõtlema, milline valdkond teda enim huvitab ja miks ning millisena ta näeb enda hilisemat tööelu selles valdkonnas;
- e) töötukassa pakub ka lapsevanematele nõustamist, kuidas oma last/noort karjäärivalikutes toetada. Kui oled perevanemaks noorele, kes seisab valiku ees, kaalu sellisel nõustamisel osalemist. Aruta seda oma juhiga;
- f) julgusta noort püüdlema võimalikult kõrge haridustaseme poole, väljendades talle, et usud temasse;
- g) jälgi infot erinevate stipendiumide kohta, edasta seda noortele ning vajaduse korral julgusta ja aita neid taotluste koostamisel;
- h) kui noor jättis kooli pooleli, siis katsu teda mõista, mitte halvustada. Kui märkad temas soovi õpingutega jätkata, toeta noort ja püüa teda julgustada seda tegema. Kord poolelijäetud haridustee jätkamine on suur ettevõtmine, tunnusta noort pingutuste ja saavutuste eest.

Üks lihtne harjutus, mida lapse/noorega teha: kooliga seotud rõõmustavad ja muret tekitavad asjaolud

Võib kasutada skaalat, et mõista ja välja selgitada kooliga seonduvaid positiivseid ja rõõmustavaid asjaolusid, samuti asjaolusid, mis tekitavad noore elus raskuseid ja muret (1 – väga halb; 10 – suurepärane).

Näiteks: palu noorel märkida skaalale, milline õppeaine talle koolis kõige rohkem meeldib ja milline kõige vähem? Miks? Mis on lihtne ja mis valmistab raskusi? Mida ta sooviks selles aines alles hoida, arendada, mida aga muuta? Võid esitada erinevaid haridusega seotud küsimusi, millele noor saaks vastata skaalale põhinedes.

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 _____ 6 _____ 7 _____ 8 _____ 9 _____ 10

matemaatika -
ei saa vahel üldse aru

ajalugu
on huvitav
ja õpetaja on lahe

kehaline
kõik tuleb hästi välja

2.5. Huvitegevus

Huvitegevus ja -ringid võivad sisustada märkimisväärse osa laste ja noorte kodu- ja koolivälisest ajast. Tänapäeval peaks tegevusi jaguma igale maitsele. Kahtlemata annab igasugune huvitegevus (näiteks trenn, laulmine, rahvatants, motosport, kunsti- ja loodusringid) noorele võimaluse areneda. Samuti on huvitegevusega tegeledes noorel võimalik leida sarnaste huvidega eakaaslast. Sõprussuhted väljaspool asendusperele tulevad noortele kasuks ja perevanem peaks suhteid toetama. Samuti pakub huvitegevusest osavõtt noortele kuulumistunnet.

Tähelepanu (erilistele) annetele, tugevustele

Tuleb tähelepanu pöörata lapse/noore annetele ja tugevustele. Millised on need lapse/noore anded ja tugevused, mis võivad teda elus, ka hariduse omandamisel ja hilisemas tööelus, edasi viia?

See, kui hästi laps/noor oma hilisemas täiskasvanueas elab ja toime tuleb ja kui palju ta teenib, võib märkimisväärselt olla seotud annete märkamisega lapsepõlves. Töö võib alguse saada annetest, huvitegevusest ning annete väljendamisega kaasnevast ja kasvavast inspiratsioonist.

Ka töö on tulevikus enam kui vaid lihtsalt töö. Töö võib alguse saada annetest, tugevustest ning annete väljendamisega kaasnevast ja kasvavast inspiratsioonist.³⁰

Näide kaasamõtlemiseks:

Üks asendushooldusel elanud mees on täna edukas aednik ja aiakujundaja. Esimesed seemned pani ta mulda, kui oli viieaastane. Koolis olid tal osades põhiainetes märkimisväärsed raskused. Tema huvi aianduse vastu aga märgati juba lapsepõlves ning kuigi tol ajal ei mõelnud veel keegi, sealhulgas ta ise, et aiandusest võiks saada tema tulevane töö, siis soositi igati tema tegelemist talle tähendusliku tegevusega. Tema töö sai alguse andest ja annete väljendamisega kaasnevast ja kasvavast inspiratsioonist. Kasvataja/perevanema roll siinjuures oli võimaluste loomine. Ta suunas poissi perekodu aias peenral taimi kasvatama. Märkimisväärne on ka see, et perekodu aias oli olemas võimalus tegutseda pereema äranägemise järgi nii, et see oleks ka konkreetse poisi huvides.³¹

³⁰ Robbie Gilligan. Work: A New Frontier in Promoting Positive Transitions for Young People Leaving Care. Okt 2018, EUSARFi konverentsi ettekanne.

³¹ Robbie Gilligan. Work: A New Frontier in Promoting Positive Transitions for Young People Leaving Care. Okt 2018, EUSARFi konverentsi ettekanne.

Soovitused juhile:

- a) ole teadlik erinevatest huviringidest asendus- või perekodu läheduses, jaga perevanematele nende kohta infot. Võib-olla leiad ise võimaluse koos kohaliku omavalitsusega mõni huviring algatada, kui neist on lähikonnas puudus. Kui annad aegsasti omavalitsusele vajadusest märku, on ehk võimalik tulevikuks lisategevusi planeerida;
- b) leia võimalusi korraldada mitmesuguseid üritusi ja külaskäike, et lapsed/noored saaksid katsetada või tundma õppida erinevaid tegevusi ning leida omale sobiv huviala;
- c) kui lapsel/noorel on ilmne huvi ning anne tegeleda alaga, mis nõuab lisavahendeid, räägi sellest kohaliku omavalitsusega, kirjelda lapse/noore huvisid ja vajadusi, et omavalitsus lapsele/noorele sobivat huvitegevust toetaks.

Soovitused perevanemale:

- a) aita noorel kirjeldada erinevaid asju, mida talle meeldib teha;
- b) jälgides noore tegevusi ning kuulates tema mõtteid, märka, millest ta huvitub ning mis tuleb tal hästi välja, ning aita leida selle huviga seonduv hobi;
- c) püüa leida kogukonnas huviring, millest noor sooviks osa võtta. Küsi infot ka teistelt perevanematelt ja juhilt;
- d) arutle noorega, mida huvitegevusega tegelemine tema ellu tooks või elule juurde annaks;
- e) tunne huvi, kas noorel on ehk probleeme või raskusi, mis takistavad teda huvitegevusega alustamisel, ning kuidas ta saaks nendega toime tulla;
- f) kui sulle näib, et noort ei huvita miski, siis püüa välja mõelda ja kasutada uusi niinimetatud tööriistu, et saada noorega kontakt ja teda innustada. Lihtne on nende noortega, kel on olemas huviala, millega soovitakse tegeleda, kuid tõeline katsumus võib olla innustada noort, keda justkui miski ei huvita. Siin on sobiv esitada küsimus iseendale: „Kuidas mina täiskasvanuna saan omandada uusi oskusi, et selle noore kõrval paremini toime tulla ja teda ergutada ja julgustada?“;
- g) uuri, kas ja kuidas saaks noor mõne huviringiga liituda, ning julgusta noort kohale minema (vajaduse korral mine näiteks esimesel korral temaga koos);
- h) tunne huvi ja vestle noorega sellest, kuidas tal huvialaga tegelemine sujub ning kuidas teha nii, et huvi harrastuse vastu püsima jääks.

Oluline on, et noore kõrval oleks keegi, kes aitab tal huvitegevusest innustuda – keegi, kes märkab edusamme ja on nende üle uhke. Kui mõni asenduspere nooruk ehk ei soovi ühegi huvialaga tegeleda või ei jää ta valitud huvitegevusega tegelema püsivalt, siis ei tohiks väga kergelt alla anda ja käega lüüa. Võiks püüda noort erineval moel motiveerida ja temas huvi ning enesekindlust tekitada. **Noored ise on öelnud, et neile on väga tähtis, et nende kõrval oleks keegi, kes „moosib“ huvitegevusega alustama või jätkama.**

2.6. Identiteedi kujunemise toetamine ja töö noore elulooga

Inimene, sealhulgas ka laps, on tähenduste looja. Niisamuti asendushooldusel iseseisvuv noor. Igapäevaelus suheldes omistavad noored nähtustele tähendusi ja tõlgendavad neid.³²

Ühtlasi kujundavad noored teiste inimestega suheldes oma minapilti, olenevalt sellest, millist infot nad iseenda kohta saavad. Näiteks nõukogude aja lastekodudes oli tavaks nimetada kõiki lapsi kasvandikeks, kusjuures lapse päritolust ja tema vanematest, lapse isiksusest või ka põhjustest, miks ta perest eraldati, lapsega ei räägitud. Tänapäeval on veenvaid tõendeid selle kohta, et päritoluperest eraldatud lapsed ja noored, kes kaotavad sidemed oma päritolupereliikmetega või kellel ei ole informatsiooni oma päritolu kohta, kogevad oma hilisemas elus sageli kriise ja vaimse tervise probleeme.

Seega on teadlikkus oma päritolust ja peresidemetest oluline terve ja tervikliku „mina” ning identiteedi kujunemiseks. Asendushooldusel sirguvate laste ja noorte puhul on identiteet eriliselt tähtis. Loomulike emotsionaalsete perekonnasidemete katkestamise tagajärjel võib kahjustuda laste ja noorte identiteedi kujunemine, kuna perekonnasuhted ja päritoluküsimused on muutunud ebaselgeks, samuti tuhmuvad mälestused (ka positiivsed mälestused), kui neist enam keegi ei räägi. Ka on lastel/noortel sageli piiratud juurdepääs oma eluloofaktidele. Selle tõttu puudub neil võimalus luua tähendusi elus toimunule ja toimuvale. Samuti võivad lapsed/noored teha ebatõeseid oletusi oma perekonnasuhete ja päritoluküsimuste kohta. Nii võivad päritolupererkonnast eraldatud lastel/noortel parimal juhul kujuneda mingid arusaamad selle kohta, miks nad perekonnast eraldati ja miks nad elavad asenduses, halvimal juhul aga võib perekonnast eraldamisega kaasneda nende elus palju teadmatust, ebaselgust, enesesüüdistusi ja häbi. Sellest kõigest võib areneda depressioon.

Perevanemate roll noore identiteedi kujunemise toetamisel on aidata noorel tema perekonnaga seonduv läbi mõelda. Noorele tuleb pakkuda vestlusteemasid tema päritolu ja perekonna kohta, ühtlasi kuulata noort. Noorel võib olla pereliikmetega seoses negatiivseid kogemusi, näiteks on bioloogiline vanem lubanud kohtuda, kuid siis lubadusest mitte kinni pidanud. Noort tuleb aidata, et ta saaks väljendada ka oma negatiivseid kogemusi ja neid sõnadesse panna.

Üldiselt on üha rohkem levinud veendumus, et noored vajavad suhteid ja suhtlust oma päritolupererkonna liikmetega, näiteks õdede ja vendadega, samuti vanemate ja laiendatud perekonna liikmetega.

Näide kaasamõtlemiseks. Ühe noore lugu: minu kaks perekonda³³

Kui ma saabusin Valgusemajja esimest korda, siis mind saadeti sinna haiglast. Ma olin olnud haiglas mitmel korral alates sellest ajast, kui sain 16-aastaseks. Nii et alguses oli Valgusemajja minek minu jaoks kui minek uude haiglasse. Kuid tuli välja, et Valgusemajjas oli

³² Selline inimeseks olemise, inimsuhete ja identiteedi kujunemise käsitlus tuleneb interaktsionistlikust koolkonnast (nt selliste autorite nagu Georg Herbert Meadi, Charles Horton Cooley, Ervin Goffmani tööd).

³³ Noor, kes on selle loo oma elust jutustanud, ei ole Eestist pärit. Lugu pärineb järgmisest raamatust: Barton S., Gonzalez, R. ja Tomlinson, P. 2012. Therapeutic Residential Care for Children and Young People. An Attachment and Trauma-Informed Model for Practice. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.

teistmoodi ja seal oli kõik väga hästi, sest seal olid inimesed, kellega sain rääkida. Samuti tundsin ma aja jooksul seda, et Valgusemajas ei jagatud minu kohta hinnanguid. Valgusemajas elamisest mäletan kõige rohkem ühte tunnet pikki vestlusi oma peamise kasvatajaga (usalduskasvataja) ja kõnelusi psühholoogiga. Ma teadsin seda, et minu enda vanemad on Valgusemajas teretulnud ja et neid ei tõrjutud sealt eemale. Täiskasvanud seal Valgusemajas ei püüdnud asendada minu vanemaid, vaid toetasid nii mind kui ka kaudselt mu päris vanemaid, et looksime uut moodi ja paremaid suhted. Seega me suhtlesime justkui kõik koos: mina, mu kasvatajad ja pärisvanemad. Aja möödudes tundsin ennast väga hästi, mitte vaid selles mõttes, et seal oli hea pikka aega elada, vaid just seetõttu, et minu suhetes tekkis rahu. Ma võtsin ka ravimeid, aga aja jooksul ravimeid vähendati. Ja ma ikkagi käisin paaril korral haiglas, kui end väga halvasti tundsin. Siiski need haiglas käimise korrad vähenesid, samuti haiglas oleku aeg. Kõige olulisem asi Valgusemajas oligi see emotsionaalne tugi ja see, et mul oli kui kaks perekonda.

Üks võimalus toetada identiteedi kujunemist on töö lapse elulooga. Elulootöö protsessi tulemuseks võib olla noore eluloo album.³⁴ Elulooga töötamise käigus areneb lapse eneseteadlikkus, ainukordne identiteet ja enda aktsepteerimine oma ainulaadses elukontekstis. Seda tööd ei saa teha, ignoreerides päritoluperekonda ning asendushooldusele eelnenud elusündmusi. Perekonnasidemed on olulised, sest lapses või noores areneb kuuluvustunne, kui ta saab samastada ennast pereliikmetega. Laps või noor samastab end erinevate inimestega, kuid nende hulgas on pereliikmetel eriline roll hoolimata sellest, kas nad seda väärivad või mitte.³⁵ Seega selleks, et identiteedi kujunemine oleks võimalikult konfliktivaba, tuleks iseseisvuvat noort selles aidata.

Vaata lisast ka elulootöö raames albumi koostamise näidet ja soovitusi (lisa 2).

Täiskasvanu ülesanne on aidata noorel luua tema enda lugu, et välistada noores ohvriidentiteedi kujunemist või enesesüüdistusi ning tugevdada terve ja tervikliku minapildi kujunemist – ehk suunata identiteedi kujunemist positiivses suunas.³⁶ Kasvav eneseteadlikkus ning see, kui elusündmustele on aidatud leida koht noore elus, aitavad noorel teha ka läbimõeldud otsuseid edaspidiste suhete kohta oma päritoluperekonna liikmetega.

Et asendushooldusel elavad lapsed ja noored tuleksid tulevikus hästi toime ning oleksid eneseteadlikud ja aktiivsed tublid kodanikud, peab neid toetama, et nad oleksid teadlikud sellest, kes nad ise on, kus on nende juured ja päritolu.

34 Olgu siinkohal nimetatud vaid mõned autorid, kes käsitlevad asendushooldusel elavate laste ja noorte identiteedi kujunemise olulisust, näiteks Richard Rose'i ja Terry Philpoti, Katie Wrenchi, Joy Reesi, Sally Hollandi tööd.

35 Vaata näiteks: Sindi, I. ja Strömpl, J. 2016. Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil. Sotsiaaltöö nr 4, lk 21–30.

36 Wrench, K., Naylor, L. 2013. Life Story Work with Children Who are Fostered or Adopted. Creative Ideas and Activities. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Soovitused juhile:

- a) hoolitse selle eest, et perevanemad mõistaksid, kui olulised on asendushooldusel kasvavatele lastele nende identiteedi ja päritolu küsimused;
- b) tunne huvi, kuidas perevanematel õnnestub neil teemadel noortega suhelda. Kui vaja, korralda koolitusi, arutelusid, supervisioone, et perevanemad suudaksid sellele teemale oskuslikult, noort toetaval viisil läheneda. Kui saad perevanematelt infot, et mõni noor vajab oma eluloo mõistmisel ja mõtestamisel ning tasakaalu saavutamisel põhjalikumat abi, püüa leida võimalusi spetsialisti kaasamiseks;
- c) võimaluse korral võimalda noortel osaleda üritustel, koolitustel või seminaridel, kus arutletakse identiteedi, eluloo ja isiksuse teemade üle;
- d) kui asendus- või perekodus on noori, kes on pärit teisest keele- ja kultuurikeskkonnast, leia võimalusi, et nad saaksid säilitada oma emakeeleoskuse (nt leides perevanema, kes oskab vastavat keelt; võimaldades keeleõpet) ning tunneksid oma päritolukultuuri eripärasid (nt kultuuriürituste külastamine);
- e) toeta õdede ja vendade koos kasvamist (ühes peres) ning ka jätkuvat suhtlemist ja kohtumisi, kui vanemad õed-vennad on lahkunud, kuid nooremad elavad veel asendus- või perekodus.

Soovitused perevanemale:

- a) räägi lapse/noorega tema päritolust, taustast, elust enne asendus- või perekodu;
- b) ole noorega aus, jaga temaga infot, mida sa tead. Kuula noore mälestusi päritoluperest;
- c) aita noorel teemat enda jaoks mõtestada, tundes huvi näiteks järgmiste küsimuste vastu:
 - kas noor teab oma sünnikohta?
 - kas noor teab, kus ja millistes elukohtades-asukohtades on ta varem elanud?
 - mida noor teab oma bioloogiliste vanemate kohta ja kuidas ta neisse suhtub? Mida ta neist teab? Kui vanem(ad) on surnud, siis kas ta teab, kuhu ta (nad) on maetud?
 - mida tahaks noor ise oma päritoluperekonnast või vanematest rohkem teada?
 - mida noor teab oma nime, näiteks perekonnanime kohta? Kust see nimi pärineb, kas isa- või emapoolsest suguvõsast? Milline on nime saamise lugu?
 - milline on noore seletus sellele, et ta on perest eraldatud? Millised faktid on neist tõesed? Mis tähendusi noor annab ühele või teisele asetleidnud sündmusele oma elus? Kas noor tahaks midagi rohkem teada saada perest eraldamise põhjuste kohta?
 - millised on noore positiivsed lapsepõlvemälestused ajast enne asendushooldusperet? Kes olid toetavad inimesed tema elus? Kes olid toredad sõbrad?
 - kellega oma päritoluperekonnast või suguvõsast noor kontakti hoiab, kes on temale olulised inimesed, sh positiivse mõjuga inimesed?
- d) kui noorel on päritolupere ja endise elu kohta küsimusi, millele sa vastust ei tea, räägi sellest oma juhi või lastekaitsetöötajaga või julgusta noort ennast küsima neid küsimusi lastekaitsetöötajalt;
- e) hoia alles esemed, mis laps on oma päritolukodust kaasa toonud, jutusta neist lapsele/noorele;
- f) ole noorele toeks suhetes päritoluperega ning õdede-vendadega. Kohtumised, telefonikõned vms võivad tekitada noores tugevaid ning ka vastakaid tundeid. Ole noore jaoks olemas, kuula teda, aita tal oma tundeid väljendada;
- g) kui märkad, et noorel on raske toime tulla tunnetega, mis on seotud tema päritoluga või suhetega pereliikmetega, otsi võimalusi, et noor saaks spetsialisti abi. Räägi sellest juhiga;
- h) kui sinu peres on noor, kes on pärit teisest keele- või kultuurikeskkonnast, püüa anda talle kogemusi tema päritolukultuurist (nt muusika, raamatud, filmid, teatrietendused, ekskursioonid). Näiteks uurige koos teiste peres olevate lastega/noortega selle kultuuri kohta või võtke pereürituste ja traditsioonide hulka mõned teise kultuuri tähtpäevad.

Näide:

ühes Eesti asenduskodus korraldatud elulootöö meetodist inspireeritud uuringu käigus tuli noori küsitledes esile, et neil oli üllatavalt palju positiivseid mälestusi nii oma varasest lapsepõlvest kui ka bioloogilistest vanematest. Isegi need noored, kelle vanemad olid hüljanud, jutustasid ilusaid lugusid sellest, kuidas nad olid ühe või teise vanema või pereliikmega midagi toredat ette võtnud või lihtsalt koos olnud. Lisaks, kuna oma eluloo jaoks oli tarvis koguda teavet (nt kui ei olnud kindlalt teada, kus laps on sündinud või kus ta elas esimestel eluaastatel), pidid noored mõtlema, kelle käest oleks võimalik infot saada, ning nad leidsid hulganisti sugulasi, kellega nad varem ei olnud suhelnud, sest selleks polnud vajadust. Seega lubas uuringukogemus järeldada, et töö elulugudega võib laiendada sugulaste ringi ja aidata leida väljastpoolt asenduskodu uusi olulisi liikmeid nooruki perekonnast kui võrgustikust. Seejuures on vaja silmas pidada, et algatus tuleks noorelt endalt.³⁷

³⁷ Sindi, I. ja Strömpl, J. 2016. Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil. Sotsiaaltöö nr 4, lk 21–30.

3. NOORE ETTEVALMISTAMINE (POOL)ISESEISVAKS ELUKORRALDUSEKS

Noorte ettevalmistamisega iseseisvaks eluks ning (pool)iseseisva elukorralduse planeerimise ja korraldamisega (sh järelhooldusteenuse planeerimise ja korraldamisega) on seotud mitu osapoolt.

- **Kohalik omavalitsus** noore asendushooldusele paigutajana ja noore eestkostjana vastutab tema elu planeerimise eest, KOV peab hindama järelhooldusteenuse vajadust ning korraldama järelhooldusteenuse osutamise.
- **Asendus- või järelhooldusteenuse osutaja** peab tagama sellise igapäevase elukorralduse, mis arendaks lapse ja noore iseseisvust ning õpetaks iseseisvaks eluks vajalikke teadmisi ja oskuseid.
- **Perevanemad**, kes noorega iga päev suhtlevad ning noort juhendavad, tunnevad noort, tema vajadusi, soove, oskuseid ja võimeid. Nii saavad perevanemad vestelda noorega (pool)iseseisvat elukorraldust puudutavatel teemadel ning informeerida kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötajat noore vajadustest, soovidest ja eelistustest.
- **Tähelepanu keskmes on noored ise**, kellel peab olema võimalus oma tuleviku kohta valikuid teha ning saada seejuures kõikehõlmavat infot ning asjatundlikku nõustamist.

3.1. Planeerimise tähendus

Inimesed on sotsiaalsed olendid, kel on vajadus lähedaste ja pikaajaliste suhete järele ning vajadus kuuluda rühma. Kui päritoluperekondades elavad lapsed saavad täisealiseks ning alustavad oma iseseisvat elu perest eraldi (nt lähedavad teise linna õppima ja elama ühiselamusse või hakkavad käima tööl ja üürivad omale korteri), siis aeg-ajalt tulevad nad siiski koju tagasi (näiteks nädalavahetuseti). Nad veedavad aega kodus, suhtlevad lähedastega ning päeva-paari möödudes lähedavad tagasi oma „iseseisva elu“ argiellu. Selline aeg, mida võib nimetada **jojo-eluperioodiks**, võib noorte elus kesta aastaid. Jojo-eluperioodi käigus kasvab noortes päev-päevalt tunne, et „olen iseseisev ja valmis iseseisvaks eluks“. Noored, kogedes ühest küljest stabiilsust ja teisalt lähedaste toetust, saavad niiviisi samm-sammult oma elu teadliku(ma)ks suunajaks.³⁸

Noored, kes on lähisuhetes läbi elanud kaotusi, võivad asendusperest lahkumist ja iseseisvalt elama asumist tõlgendada kui järjekordset kaotust oma elus. See võib tekitada neis ebakindlust ja vastakaid tundeid.

Näide kaasamõtlemiseks:

Peale umbes aastast eluperioodi asenduskodus oli mul väga raske teha asenduskodust lahkumise ja edasilikumise otsust. Samas täna mõtlen, et kui ma ei oleks seda otsust sel ajal teinud, siis ei oleks ma praegu siin, kus olen. Ma tunnen, et kõik on õnnestunud. Mul on perekond, oma kodu ja kõik, mida soovin. Praegu saan aru, et tol ajal pidin silmitsi seisma oma läbikukkumise hirmuga. Mul oli vaja end proovile panna ja ise hakkama saada. Samas teadsin, et asenduskodus on inimesed endiselt minu jaoks olemas. Nii ma julgesingi samme ette võtta, teades, et kui kukun, siis on keegi minu jaoks olemas ja mingi paik on minu jaoks olemas. Ma nagu vajasin asenduskodu, samas püüdsin väga ise hakkama saada. Asenduskodu pakkus mulle mingit turvatunnet. Ka nüüd külastan aeg-ajalt asenduskodu. Lihtsalt vahel seepärast, et tere öelda.

Aidates noorel planeerida (pool)iseseisvat elukorraldust (muutuseid noore elus), on tähtis silmas pidada järgmist:

- **et (pool)iseseisvat elukorraldust planeeritakse aegsasti, näiteks aasta või paar enne elukorralduse muutust (mitte viimasel minutil);**
- **et planeerimise ajal räägitakse noorega vajaduse korral ka tema hirmudest ja aidatakse hirmudest üle saada;**
- **et planeerimise ajal sisendatakse kindlust, et olulised suhted tema elus püsivad ja jätkuvad.**

Seega planeerimine tähendab, et noorel aidatakse muutuste ja üleminekutega pikema aja jooksul kohaneda. Näiteks aidatakse noorel kohaneda ka muutuvate rollidega elus, nagu sõltuvast iseseisvaks, õpilasest töötajaks, lapsest täiskasvanuks, üksikisikust vastutavaks lapsevanemaks.

³⁸ Dixon, J., Stein, M. 2005. Leaving Care. Throughcare and Aftercare in Scotland. Jessica Kingsley Publishers.

Noore (pool)iseseisva elukorralduse planeerimisel on oluline, et noorel endal oleks selge, mis on plaanitavad tegevused ning kes ja kuidas teda erinevates tegevustes toetab. Ühtlasi peab olema kindel, kes on asenduserest see täiskasvanu, kes osaleb noore juhtumiplaani ja tegevuskava koostamisel (nt alati üks ja kindel perevanem). Tähtis on, et võimaluse korral oleks noore kõrval sama inimene. Nii on tal selge, millised on teda ümbritsevate inimeste rollid. Ühtlasi tagab kindlate inimeste toetus selge info liikumise. Võimaluse ja sobivuse korral võiks noort toetav täiskasvanu (nt perevanem) jääda noore tugiisikuks ka siis, kui noor asenduserest lahkub (loe tugiisiku teemal lähemalt peatükist 3.2.3).

Soovitused juhile:

- a) tee noore (pool)iseseisva elu planeerimisel koostööd kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajaga. Informeeri lastekaitsetöötajat kohe olulistest muutustest noore elus (nt haridustee jätkamine või katkestamine), mis võivad mõjutada omavalitsuse võimalusi ja valikuid noore toetamisel iseseisva elu alustamisel;
- b) taga noore (pool)iseseisva elu planeerimisel selge töökorraldus, näiteks leppige noore ning kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajaga kokku selles, kes asendus- või perekodu poolt esindab noort iseseisvumise planeerimist puudutavatel teemadel;
- c) jaga perevanematele infot tugiisikuks olemise võimaluste kohta.

Soovitused perevanemale:

- a) räägi noorega (pool)iseseisva elu tähendusest;
- b) tunnusta ja tähista noore erinevaid edusamme iseseisvumisel – just neid, mis konkreetse noore elus on edusammud! Näiteks kui noor saab autojuhiload või on kuu aega käinud tööl või kui ta on teinud ise otsuse, mis on tema elus positiivse mõjuga;
- c) toeta noort lähedaste ja tema emotsionaalset heaolu toetavate suhete hoidmisel;
- d) kui võimalik ja nii noorele kui ka perevanemale niimoodi sobib, siis võiks perevanem jääda noore asenduserest lahkumisel tema tugiisikuks;
- e) kui see on võimalik ja osapooltele sobib, siis kutsu noort külla ka sel ajal, kui noor on asenduserest rohkem iseseisvalt elama asunud, näiteks sünnipäevade või pühade ajal.

3.1.1. Täiskasvanu toimetulek noore eraldumisega

Noore eraldumisel ja edasiliikumisel võivad ebakindlust ja vastuolulisi tundeid kogeda ka täiskasvanud, kes on olnud iga päev noore kõrval. Perevanemal võib olla raske näha noort kui iseseisvalt toime tulevat inimest: „Alles ta oli väike haavatav ja kaitsetu laps, kui asendushooldusperre elama tuli, kas tõesti aasta-paari pärast elab ta iseseisva(ma)lt?“

Sellised tunded on igati normaalsed. Perevanemat on julgustatud ja toetatud, et ta looks lapse või noorega lähedase suhte. Lähedase suhte kogemine on suuresti noore iseseisvumise eeldus. Samas tuleb nüüd toime tulla omamoodi eraldumisega. Täiskasvanuna tuleb olla noore jaoks olemas ja pakkuda turvalisust ning samas on vaja julgustada noort iseseisvuma, püüdes tema elus tagada stabiilsust ja järjepidevust. Nii võidakse seista küsimuse ees, **kuidas olla endist viisi lähedane, toetades samal ajal noore iseseisvumist ja tema elus stabiilsuse kujunemist?**

Näide kaasamõtlemiseks: Eha (asendusvanem) ja Lauri (19aastane nooruk)³⁹

Eha, keskealine perevanem, osales rühmasupervisioonis sel ajal, kui toetas Lauri iseseisvumist ning aitas planeerida tema elluastumist. Ehat kuulates sai nii superviisorile kui ka rühmaliikmetele üha enam selgeks, et Lauri on valmis iseseisvamaks elamiseks. Lauri oli tööl käinud juba pool aastat, ta oli kogunud säästusid ning tema suhe oma tüdruksõbraga oli stabiilne. Samuti veetis Lauri üha vähem aega asenduskodus. Rühmaliikmed jõudsid arusaamisele, et Lauri oli selleks sammuks valmis. Ilmnes, et see, mis veel Laurit tagasi hoiab, on tegelikult Eha enda „leinaprotsess“. Eha avas end teistele ja rääkis oma tunnetest ja hirmudest. Rühmaliikmed mõistsid, et Lauri iseseisvumine/eraldumine meenutab Ehale aega, kui tema enda poeg lahkus kodust. Rühmasupervisioonil osalemine pakkus Ehale suurt tuge. Eha mõistis, et tema enda lahendamata/läbielamata „lein“ hoidis tagasi Lauri iseseisvumist ning mõjutas noormehe arengut. Rühmasupervisiooni tulemusena koostati plaan Lauri iseseisvumise planeerimiseks, koos Lauriga. Ühtlasi otsustas Eha osaleda veel ka individuaalsel psühholoogilisel nõustamistel.

On oluline, et ka perevanemad saaksid vajaduse korral toetust sel ajal, kui nemad omakorda toetavad noorte iseseisvumist (näiteks supervisioonides osaledes). Perevanemate emotsionaalne seisund, tasakaal ja valmisolek mõjutavad oluliselt noore üleminekut lapsepõlvest täiskasvanuella.⁴⁰

³⁹ See olukord ei ole aset leidnud Eestis. Küll on aga nimed eestistatud, mis lihtsustab loodetavasti lugemist. Näide pärineb raamatust, kus ühes peatükis arutletakse päriselu näidetel ülemineku toetamise üle. Barton S., Gonzalez, R. ja Tomlinson, P. 2012. Therapeutic Residential Care for Children and Young People. An Attachment and Trauma-Informed Model for Practice. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.

⁴⁰ Barton S., Gonzalez, R. ja Tomlinson, P. 2012. Therapeutic Residential Care for Children and Young People. An Attachment and Trauma-Informed Model for Practice. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.

Soovitused juhile:

- a) võimalda perevanematel osaleda kovisioonil ja/või supervisioonil;
- b) tunne huvi selle vastu, millised on perevanemate arvamused ja tunded noorte iseseisvumisega seoses.

Soovitused perevanemale:

- a) kasuta võimalusi osaleda kovisioonil ja supervisioonil, räägi ausalt oma tunnetest, mis valdavad sind sinu kasvatada olnud noore iseseisvumise tõttu;
- b) püüa noorega tema iseseisvumise teemal rääkides jälgida, kas keskendud noorele ja tema huvidele, mitte liialt enda hirmudele;
- c) arutle noorega ka selle üle, kuidas hoiate kontakti pärast seda, kui ta on asenduskodust lahkunud. Sõlmige kokkulepped, mis sobivad teile mõlemale.

3.2. Teemad, mis on olulised aidata noorel läbi mõelda

Asendushooldusteenuse osutamine lõpeb noore täisealiseks saamisel (õppimise korral siis, kui noor saab 19-aastaseks). On oluline aegsasti (nagu ka eespool rõhutatud) aidata noorel läbi mõelda, mis saab edasi siis, kui noor saab täisealiseks.

3.2.1. Edasiõppimine või tööleminek

Noore edasist elukorraldust mõjutab märkimisväärselt see, kas ta jätkab õpinguid või läheb tööle. Hariduse omandamine on väga tähtis, kuna võib aidata noorel saavutada võimete potentsiaali ning avada rohkem võimalusi. Just haridus ja õpitav eriala võivad mõjutada tema hilisemat tööelu, töö leidmise võimalusi ja töötasu saamist. Ühtlasi parandavad omandatud haridus ja eriala tõenäoliselt ka noore enesekindlust ja -hinnangut. Lisaks võivad just koolis või ülikoolis kohatud sõbrad ja tuttavad olla noorele suureks abiks ning tulevikus tugivõrgustikuks.

Edasiõppimise puhul on oluline, et noorel oleks õpitavast erialast ettekujutus. Erinevad spetsialistid (näiteks kooli õppenõustajad või töötukassa karjäärispetsialistid) saavad tutvustada noorele erinevaid võimalusi.

Soovitused juhile:

- a) aita tagada seda, et noor, perevanem, kool ning kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja teeks tihedat koostööd, kujundamaks noore haridusteed ja aitamaks tal haridust omandada;
- b) taga noore hariduse omandamisel või tööellu suundumisel teadlik tegutsemine ning aita luua võimalusi, et iseseisvaval noorel oleks informatsiooni ümbritseva keskkonna erinevate võimaluste kohta;
- c) aita tagada, et noore juhtumiplaani ja tegevuskava arutelul oleksid hariduse ja edasiõppimise ning tööellu suundumise teemad prioriteediks ning et vajalikud sammud oleks läbi mõeldud ning selgelt kirja pandud see, kes mida teeb.

Soovitused perevanemale:

- a) toeta noore ambitsioonikaid eesmärke hariduse omandamisel või aita tal selgust saada hariduse omandamise eelistest. Jaga noorele infot õppestipendiumite võimaluste kohta (näiteks SEB Heategevusfondi õppestipendium);
- b) kui noor soovib minna tööle, siis on oluline aidata tal läbi mõelda järgmised küsimused:
 - millist tööd noorele meeldiks teha?
 - milline on sobiv töö ja talle sobivad võimalused (arvestades näiteks noore andeid, oskusi ja kogemusi)?
 - kus võiks noore töökoht asuda ja miks (näiteks kas selles kohalikus omavalitsuses, kust noor on pärit, kas väikelinnas või suurlinnas)?
 - kuidas võiks noor tööd leida?
 - kuidas kõigega toime tulla?
 - kes ja kuidas saab noort vajaduse korral veel toetada?
 - mis on esimesed üks-kaks sammu, mida noor saab töö leidmiseks ette võtta? Kui noor suundub tööellu, siis soovitage tal tutvuda noore töötaja meelespeaga või vaadake seda noorega koos: <http://www.tooelu.ee/et/Tooturule-sisenejale/Noor-voi-alaealine-tootaja/Mida-ma-pean-teadma-toosuhetest/Noore-tootaja-meelespea>.

3.2.2. Planeeritav eluase

Eeskätt (nagu ka varem rõhutatud) aitab eluaset planeerida ning seda tagada kohalik omavalitsus, kust noor pärit on. Siiski on eluaseme planeerimisel ka teenuseosutajal oma roll.

Noore toimetulek igapäevaste olmeküsimustega on oluline alus otsustamiseks, milline oleks pärast asendushooldusteenuse osutamise lõppu talle sobiv eluase. Perevanem näeb noort iga päev ning oskab hinnata, kas noorele sobiks hästi päris iseseisev elamine (nt omaette üürikorteris) või vajaks ta veel täiskasvanu regulaarset tuge. See info on oluline kohalikule omavalitsusele, et koos noorega tema tulevikku planeerida.

Perevanemal on oluline roll ka selles, et noorega tema võimalused ja planeeritavad muudatused läbi arutataks. Tähtis on nii tutvustada noorele erinevaid võimalusi kui ka kuulata noore mõtteid, võimalikke hirme ja ootusi, mis on elukohavahetusega seotud. Lähedase inimese julgustav hoiak võib olla noorele sel perioodil väga tähtis.

Soovitused juhile:

- a) leia võimalusi, et noor saaks katsetada osalt iseseisvamat elukorraldust asenduspere elades. Oleks hea leida neid võimalusi ja siis arutleda koos noorega selle üle, millega ta toime tuleb ja milles näiteks tuge vajab;
- b) hoolitse selle eest, et noor oleks teadlik oma õigustest. Näiteks tuleks noorele teada anda, et kohalikul omavalitsusel on kohustus tagada talle püsiv eluase, mis on sobiv nii asukoha kui ka naabrite poolest;
- c) kui noor soovib oma päritolupaiga (rahvastikuregistrijärgse kohaliku omavalitsuse) asemel minna elama teise kohalikku omavalitsusse, aita leida võimalusi ja suhtle kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajaga, et anda noorele endale õigus otsustada, kus ta oma elu sisse seada soovib;
- d) mõtle läbi, kas ning millistel tingimustel oleks asendus- või perekodu vajaduse korral valmis olema noorele koduks ka pärast asendushooldusteenuse osutamise lõppu (nt juhul, kui noor elab õpingute ajal õpilaskodus või viibib ajateenistuses ning vaheaja või puhkuse ajal oleks vaja stabiilselt elukohta). Aruta võimalusi avatult kohaliku omavalitsusega, lähtudes noore huvidest.

Soovitused perevanemale:

- a) vestle noorega sellest, kuidas ta ise hindab oma iseseisvaks eluks vajalikke eluoskusi, näiteks kas noor tunneb, et ta saab hakkama kodutöödega või eelarve planeerimisega, ja/või milles ta arvab igapäevaelu korralduses tuge vajavat;
- b) vestle noorega planeeritava eluaseme sisustamisest, ka kaasnevatest kuludest;
- c) kui näed, et noor vajab igapäevases elukorraduses rohkem tuge, siis jaga infot noore rahvastikuregistrijärgse kohaliku omavalitsuse esindajale või aita noorel pidada lastekaitse- või sotsiaaltöötajaga vestlusi elukoha planeerimise teemal;
- d) vestle noorega erinevatest elukohavõimalustest, olenevalt sellest, kas noor plaanib edasi õppida või tööle minna ning kus ta ise soovib edasi elada (näiteks millises vallas või linnas).

3.2.3. Üks lähedane (tugi)isik

Iseseisvaks eluks valmistuval noorel peab olema turvaline ja hooliv asenduspere (perekodu, hoolduspere, asenduskodu pere), kellega koos planeerida (pool)iseseisvat elukorraldust. Et noorele ei oleks elumuutus liiga järsk, on hea, kui tema kõrval on vähemalt üks lähedane (tugi)isik.

Kui noore lähikonnas on keegi, kes on valmis jätkama noorega regulaarset suhtlemist ning andma nõu, siis oleks see noorele hea ja turvaline võimalus, kuidas saada vastuseid oma küsimustele, leida vajalikku infot ja teha valikud ning langetada otsuseid. Ka noore senine **perevanem võib olla asendushoolduselt lahkunud noore tugiisik**. Tuttava inimesega on hea usalduslik kontakt olemas ning tugiisikuteenuse raames on tõenäoliselt suhteliselt lihtne koostööd teha.

Kui perevanem või keegi teine lähedastest mingil põhjusel tugiisikuks olla ei saa (nt ajaliselt, elukoha kauguse tõttu vms), **võib kohalik omavalitsus leida noorele väljastpoolt tema senist tutvusringkonda tugiisiku**, kes on saanud tugiisikutööks vajaliku ettevalmistuse. Võõra, kuid asjatundliku tugiisikuga suhtlemine võib anda noore suhtlusvõrgustikule olulist täiendust ning olla seetõttu vahel isegi parem valik kui tuttav tugiisik. Samas tuleks sel juhul tulevane tugiisik võimaluse korral kaasata noore elluastumise ettevalmistamisse juba enne seda, kui noor iseseisvat elu alustab, et luua vastastikune usaldus.

Tuleb ette, et noored ei soovi tugiisikut, sest näiteks sellega seotud mõningane asjaajamine või võõra inimesega kontakti loomine on neile vastumeelne või hirmutav, või ollakse kindlad, et saadakse ise kõigega hakkama. Senine asenduspere saab palju ära teha, et julgustada noort seda võimalust vastu võtma ja proovima. Iseseisvat elu alustanud noore ette võivad kerkida küsimused, mida ta ei osanud oodata, ning sellises olukorras võib olla kasulik, kui on olemas konkreetne inimene, kelle poole saab igal ajal pöörduda.

Aastatel 2016–2020 korraldab Sotsiaalkindlustusamet Euroopa Sotsiaalfondi vahendite toel asendushoolduselt iseseisvasse ellu astuvatele noortele tugiisikuteenust. Igal asendushoolduselt kasvanud noorel on võimalus saada endale sobiv tugiisik, tugiisikutetöö on tasuta. Rohkem informatsiooni tugiisikuteenuse kohta leiad Sotsiaalkindlustusameti kodulehelt: <http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-ja-pere/lastekaitse/asendushoolduse-tugiteenused#Tugiisikuteenus%20asendushoolduselt%20elluastuvatele%20noortele>.

Soovitused juhile:

- a) hoolitse selle eest, et noore (pool)iseseisva elukorralduse planeerimisel pööratakse tähelepanu lähedase (tugi)isiku olemasolule;
- b) jaga perevanematele infot tugiisikuks olemise võimaluste kohta;
- c) tutvusta noortele tugiisikuteenuse kasutamise võimalust (nt korraldades kohtumisi tugiisikutega või tugiisikuteenuse korraldajaga või noortega, kel on tugiisik olnud ning kes saavad jagada oma kogemust).

Soovitused perevanemale:

- a) aruta koos noorega, kes on tema jaoks inimene/inimesed, kellelt ta küsiks pärast asendushoolduselt lahkumist nõu;
- b) mõtle, kas sooviksid ning saaksid olla noorele edaspidigi kindel kontaktisik ning temaga regulaarselt suhelda ka pärast asendushooldusteenuse osutamise lõppu;
- c) julgusta noort sellest kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötajale teada andma, et omavalitsus saaks tugiisikuks valida noorele kõige sobivama inimese. Anna ka omalt poolt lastekaitse- või sotsiaaltöötajale infot noore vajaduste kohta.

4. JÄRELHOOLDUSTEENUS

4.1. Järelhoolduse eesmärk ja sisu

Järelhooldusteenus on alates 1.01.2018 loodud uus teenus asendushooldusel täisealiseks saanud noortele. Järelhooldusteenus ei ole asendushooldusteenuse osa, vaid selle võimalik jätk. Kui asendushooldusteenus on suunatud lapse/noore igapäevasele kasvatamisele ja arengu toetamisele, siis järelhooldusteenuse eesmärk on **õpingute jätkamise ja noore iseseisva toimetuleku toetamine**.

Järelhooldusteenust osutatakse lähtudes juhtumiplaanist, mille järgi kohalik omavalitsus tagab noorele kaks peamist järelhooldusteenuse komponenti:

- 1) **eluaseme tagamine;**
- 2) **isiklike kulude katmine** keskmiselt 240 euro ulatuses ühes kuus ja vähemalt 2880 euro ulatuses ühes aastas.

Lisaks on kohustus pakkuda noorele vajaduspõhiseid **tugiteenuseid ja toetusi**. Selleks peab kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja hindama noore individuaalseid teenuste ja toetuste vajadusi. Üks olulisemaid toetamise vorme on tugiisikuteenus (loe soovi korral tugiisikuteenusest peatükist 3.2.3).

4.2. Järelhooldusteenuse sihtrühm

Kohalik omavalitsus peab tagama järelhooldusteenuse noorele, kes on kasvanud asenduskodus, perekodus või hooldusperes ning jätkab pärast täisealiseks saamist õpinguid. Kohalik omavalitsus pakub noorele järelhooldusteenust seni, kuni noor jätkab õppimist. Kui noor saab 25-aastaseks, siis järelhooldusteenuse osutamine lõppeb.

Kui noor täisealiseks saades õppimist ei jätkata, ei ole kohalikul omavalitsusel otsest kohustust noorele järelhooldusteenust osutada, kuid ta võib seda siiski teha, kuni noor saab 21-aastaseks. Kui noor on elanud eestkosteperes, siis ei ole kohalikul omavalitsusel samuti kohustust noorele järelhooldusteenust osutada, kuid ta võib seda teha (õppimise korral 25-aastaseks saamiseni, mitteõppiva noore puhul 21-aastaseks saamiseni) (sotsiaalhoolekande seaduse § 45¹⁶).

Kohaliku omavalitsuse enda vahendeid kasutades võib osutada järelhooldusteenust või muid vajalikke teenuseid ja toetuseid ka noortele, kes ülaltoodud sihtrühmade alla ei mahu. Lisaks on kohalikul omavalitsusel kohustus anda abi inimesele, kel on toimetulekuraskused (sotsiaalhoolekande seaduse § 5).

Seega:

- seadusega on KOVile pandud kohustus osutada järelhooldusteenust teatud sihtrühmale: õpinguid jätkavale täisealisele noorele;
- ühtlasi on KOVil õigus osutada teenust omal äranägemisel ka laiemale sihtrühmale. Laiema sihtrühma alla, kellele KOV võib järelhooldusteenust osutada, võivad kuuluda näiteks erivajadusega noored või tööellu suunduvad noored, kes vajavad igapäevasel toimetulekul märkimisväärset toetust.

4.2.1. Erivajadusega noored

Asendushooldusel on erivajadusega või puudega noorte osakaal suurem kui kogu elanikkonnas. **Ka erivajadusega noori tuleb terve asendushooldusel elamise aja juhendada selliselt, et nad suudaksid oma võimete piires iseseisvalt toime tulla ja ühiskonnas panustada.** Asjatundliku juhendamise ning järjepideva regulaarse harjutamisega võivad paljud erivajadusega noored omandada märkimisväärsed oskused, mis aitavad neil igapäevaste tegevustega toime tulla. Igale noorele tuleb anda võimetekohased ülesanded ning mitte kergekäeliselt liiga palju nende eest ära teha.

Asendushoolduselt lahkumise ettevalmistus ja järeltugi on erivajaduse ja puudega noorte puhul kriitilise tähtsusega. On eriti oluline mõelda juba aegsasti enne nende täisealiseks saamist nende tuleviku peale pärast asendushooldusteenuse osutamise lõppemist. **Esiteks võib erivajadusega noor vajada elumuutusega kohanemiseks rohkem aega ning tuge. Teiseks võib vajaliku teenuse taotlemine olla aeganõudev.**

Kui n-ö tavanoorde puhul ei ole järelhooldusteenuse eesmärki (iseseisva toimetuleku toetamine) silmas pidades otstarbekas jätkata järelhooldusteenuse osutamise raames elamist asendus- või perekodus, siis erivajadusega noorte puhul võib see siiski olla põhjendatud. Neil võib olla vaja olulisel määral suunamist ja juhendamist kõrgema vanuseni kui teistel noortel ning neile on ehk kõige sobivam jätkata veel mõnda aega harjumuspärasest keskkonnast elamist.

Kui noor ei vaja just pidevat suunamist ja järelevalvet, kuid tal on siiski omaette elukohas elades aeg-ajalt tarvis nõustamist, siis on võimalik korraldada talle koos eluasemega tugiisik, kes aitab igapäevaeluga seotud küsimusi lahendada. On noori, kes vajavad tugiisikut vaid üleminekuperioodil asendushoolduselt iseseisvasse ellu, kui ka noori, kes oma tõsisema erivajaduse tõttu vajavad enda kõrvale toetavat inimest pikaks ajaks või lausa eluks ajaks. Toimetulekuvõimet peab regulaarselt hindama ning tegema otsuse tugiisikuteenuse (ja muude toetavate teenuste) osutamise jätkamise või lõpetamise kohta. Kui elluastumise ajal on tugiisikuteenust võimalik korraldada koostöös Sotsiaalkindlustusametiga, siis juhul, kui tugiisikut oleks tarvis pikemaajaliselt, võib kaaluda tugiisikuteenust KOVi vahenditest või erihoolekandeteenust.

Asendushooldusel täisealiseks saanud erivajadusega noored, kes pole suutelised iseseisvalt elama ega ole seetõttu ka järelhoolduse sihtrühm, võivad vajada hoolekande- või erihoolekandeteenuseid. Oluline on, et asendushooldusel täisealiseks saanud erivajadusega noori ei suunataks ilma põhjendatud vajaduseta täiskasvanutele mõeldud institutsionaalsele hooldusele. Kui institutsionaalne hooldus (erihoolekandeteenus) on aga vajalik, siis asendushooldusteenuse osutaja roll on tagada piisav aeg muutustele ettevalmistamiseks ja aidata noorel muutustega kohaneda.

Seega on noorele võimalik planeerida tema vajadustele vastav erihoolekandeteenus: igapäevaelu toetamine, toetatud elamine, kogukonnas elamine või äärmusliku lahendusena ööpäevaringne erihooldusteenus.

Loe erihoolekandeteenuste kohta lähemalt:

<http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/puue-ja-hoolekanne/erihoolekandeteenused>.

Soovitused juhile:

- a) hoolitse selle eest, et perevanematel oleks ettevalmistus, et toime tulla erivajadusega noorte vajadustega ning nende toetamisega (sh suhete ja seksuaalelu osas). Tunne huvi, millistes teemades tunnevad perevanemad end ebakindlalt ja vajaksid täiendkoolitust. Suuna perevanemaid vajalikele koolitustele (nt TAI korraldatud koolitused) või leia võimalusi ise vajalik koolitus korraldada (nt taotledes vahendeid erinevatest allikatest);
- b) anna kohalikule omavalitsusele infot noore toimetuleku kohta. Kui leiad, et oleks vaja kaaluda erihoolekandeteenuse vajaduse hindamist, anna sellest teada juba paar aastat enne noore täisealiseks saamist, et saaks õigel ajal tagada vajaliku teenuse;
- c) otsi võimalusi, et puudega või erivajadusega noor saaks nõustamist suhete, seksuaalelu ja lapsevanemaks olemise teemal;
- d) leia võimalusi, et noor saaks koos usaldusväärse inimesega juba varakult külastada kohta, kus ta edaspidi elama hakkab, et tal oleks võimalik selle mõttega piisavalt harjuda;
- e) kui teie asutusest saab täisealiseks mitu noort, kes vajaksid kergemat erihoolekandeteenust, võid kaaluda oma asutuse ühe üksusena erihoolekandeteenuse loomist.

Soovitused perevanemale:

- a) jälgi noore toimetulekut igapäevastes olukordades (rahaga majandamine, aja planeerimine, sotsiaalsed oskused jms). Räägi oma tähelepanekutest lastekaitsetöötajale ja/või juhile – sina näed noort kõige lähemalt ning sinu antud info on väga väärtuslik ja aitab korraldada täisealiseks saanud noorele vajalikku tuge ja teenuseid;
- b) kui on planeeritud, et noorele hakatakse täisealisena osutama erihoolekandeteenust, räägi temaga sel teemal, vasta tekkinud küsimustele ja julgusta teda. Püüa leida koos juhi ja/või lastekaitsetöötajaga võimalusi, et saaksid koos noorega külastada tema tulevast elukohta.

4.3. Järelhooldus asutuses

Otsus osutada noorele järelhooldusteenust asutuse vormis, peab tulenema noore vajadustest. Samuti peab konkreetne elukorraldus vastama noore vajadustele.

Asutuses elamine erineb päris iseseisvast elust: teised noored on läheduses; üldjuhul täiskasvanu mingil määral juhendab; võimalik on teatud kulutusi kanda ühiselt ja seetõttu majandada säästlikumalt. Asutuses elamise jätkamine võib olla mõnele noorele vajalik üleminekuetapp asendushooldusteenuse ja päris iseseisva elu vahel. Nii on iseseisva eluga harjumine noorele sujuvam ja loomulikum protsess. Asutuses elades on ilmselt lihtsam järjepidevalt jälgida noore toimetulekut ning võimaldada kohe vajaduse korral nõustamist. Seega on sellisel juhul väiksem oht, et noor kaldub valitud teelt kõrvale ning satub toimetulekuraskustesse.

Asendushooldusteenuse osutaja, kes on valmis pakkuma järelhooldusteenust, peab lähtuvalt noore vajadustest ning suheldes noore enda ja lastekaitse- või sotsiaaltöötajaga leppima kokku eeskätt selles, mis on järelhooldusteenuse eesmärk ja sisu konkreetse noore elus.

4.3.1. Noortekodu järelhoolduse raames

Mõistet „noortekodu“ kasutatakse väga erinevas tähenduses. Seaduse tasandil seda defineeritud ei ole. Mitmed asendushooldusteenuse osutajad on loonud noortekodu, mis kuulub formaalselt asendushooldusteenuse koosseisu. Selle tähendus võib aga olla üpris erinev.

Käesolevas juhendis peame noortekodu all silmas noortele mõeldud eluaset, kus noortel on võimalik maandatud riskide tingimustes omandada ja harjutada iseseisvaks eluks vajalikke oskusi.⁴¹ Sellises noortekodus saavad noored omandada praktilisi igapäevaeluoskusi ning iseseisva majandamise kogemusi, ühtlasi saavad nad harjutada rahaga ümberkäimist. Noortekodus tuleb noortel tasapisi enda kanda võtta järjest suurem vastutus oma elu ja tuleviku eest. Samas on neil kõrval toetavad täiskasvanud.

Ka Praxise korraldatud uuring⁴² lubab järeldada, et noortekodus elamine soodustab noorte edukat kohanemist täiskasvanueluga, eluoskuste kujunemist ning iseseisvat toimetulekut. Esiteks pakub noortekodu võimalust noortel eralduda asendus- või perekodus olevatest noorematest lastest, kellega neil on erinev elurežiim, ja veeta rohkem aega omaväga. Teiseks pakub noortekodu noortele maandatud riskidega keskkonnas võimalust iseseisvat hakkamasaamist harjutada ja iseseisvaks eluks vajalikke oskuseid omandada.

Oluline on silmas pidada järelhooldusteenuse eesmärki, st iseseisva toimetuleku toetamist: isegi kui järelhooldusteenust osutatakse asutuses, peaks see erineva asendushooldusteenusest. Järelhooldusteenuse raames ei ole üldjuhul vaja täiskasvanu ööpäevaring-

⁴¹ Noortekodu all on siinkohal silmas peetud elukorraldust täisealistele noortele, seda järelhooldusteenuse raames.

⁴² Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., Anniste, K. 2016. Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

set järelvalvet (kuna tegemist on õppivate ning potentsiaalselt iseseisvalt toime tulevate noortega). Samuti peab noortel olema võimalik harjutada iseseisvalt igapäevaelu korraldamist (rahadega majandamine, kodutööd jms).

Kui ühes asutuses on asendushoolduselt lahkumas mitu samas vanuserühmas noort, võib ühiselt nn noortekodus elamine olla sobiv võimalus nii noortele kui asutusele – noored saavad elada ühises korteris või majas, kus täiskasvanu kohalolek on võimalik korraldada erinevas mahu, olenevalt noorte vajadusest (nt kord päevas teatud kellaajal). Samuti saab erineval moel kokku leppida, milliseid kulutusi kantakse ühiselt ning mille eest hoolitseb igaüks eraldi (nt korraldades päevas ühe ühise sooja toidu korra ning ülejäänud toidukordade eest hoolitseb iga noor eraldi).

Seega peab silmas pidama, et sisuliselt ei jätkuks asendushooldusteenuse pakumine täisealistele noortele. Noortele tuleks võimaldada piisavalt iseseisvat elamist.

Kuna kohalikud omavalitsused saavad järelhooldusteenuseks riigilt raha vähem kui asendushooldusteenuse puhul, siis ilmselt juba teenuse rahastus määrab noortekodu elu korraldamise. Näiteks ei ole ilmselt võimalik see, et noortekodus on ööpäevaringne järelvalve, samuti ei saa ehk palgata kokka jm. Seega noored peaksid võimalikult palju igapäevaelu tegevusi enda kanda võtma. See ongi täisealiste ja iseseisvuvate noorte toetamise eesmärk.

Noortekodu elukorraldus peaks toetama noore iseseisvumist: näiteks noored saavad raha kasutamist planeerida, ise poest süüa osta ja süüa teha, majapidamistöid teha jms.

4.3.2. Muud võimalused

Võimalik on ka see, et **teenuseosutaja pakub vaid eluaset** – pinda, kus noor saab järelhoolduse ajal elada. Järelvalvet ja nõustamist ega keskselt korraldatud teenuseid (nt toiduvalmistamine ja koristamine) ei pakuta. Kui sellisel juhul langevad kokku noore vajadused ja teenuseosutaja võimalused, võib see noorele sobida. Omavalitsus saab sel juhul vajaduse korral individuaalselt kokku leppida, millist lisatuge igal noorel vaja on, ning korraldada selle eraldi (nt tugisik).

Ei ole otseselt välistatud, et **noor jätkab järelhooldusteenuse raames elamist samas asenduses nagu varem asendushooldusel**. Siiski peab olema hästi läbi mõeldud, kuidas see vastab noore vajadustele ning toetab tema iseseisvumist. See võib vajalik olla näiteks erivajadusega noorte puhul, kes võivad küll edaspidi (teatud toe abil) iseseisvalt toime tulla, kuid vajavad selleks keskmisest kauem aega.

4.3.3. Teenuse korraldamine

Kui on jõutud otsusele, et noorele on kõige sobivam jätkata järelhooldusteenuse raames elamist asutuses, tuleb kokku leppida teenuse korraldamises ja rahastamises. Ühtlasi tuleb kokkulepitu fikseerida lepingus.

4.3.3.1. Lepingud

Kui asendushooldusteenuse osutaja pakub noorele järelhooldusteenust, siis sel juhul **omavalitsus delegerib järelhooldusteenuse osutamise lepinguga teenuseosutajale**. Lepingus lepitaksegi kokku järelhooldusteenuse osutamise eesmärk, sisu, maht ja rahastamine. Oluline on põhjalik planeerimine.

Kuna tegemist on täisealise noorega, peaks noor olema lepinguosaline. Võimalik on sõlmida kolmepoolne leping (KOV, teenuseosutaja, noor) või näiteks eraldi lepingud KOVi ja teenuseosutaja ning KOVi ja noore vahel. Lepingus tuleks täpselt kirjeldada, milles pakutav järelhooldusteenus seisneb, milliseid komponente see hõlmab. Kindlasti peaks olema arusaadav, kas see sisaldab ka noore isiklike kulude osalist või täielikku katmist või eraldab KOV isiklikeks kuludeks mõeldud vahendid otse noorele.

4.3.3.2. Rahastamise korraldamine ja isiklikud kulud

Järelhoolduse korral peab KOV noorele isiklike kulude katteks tagama vähemalt 240 eurot kuus (2880 eurot aastas). Kuivõrd järelhoolduse puhul ei ole seaduses öeldud, et tegu on sotsiaaltoetusega, siis seda igakuist väljamakset noorele võib KOV delegerida ja järelhooldusteenust osutava asutuse kaudu maksta. Kulud peavad aga olema läbipaistvad ja vahendite kasutamise sihipärasus kontrollitav.

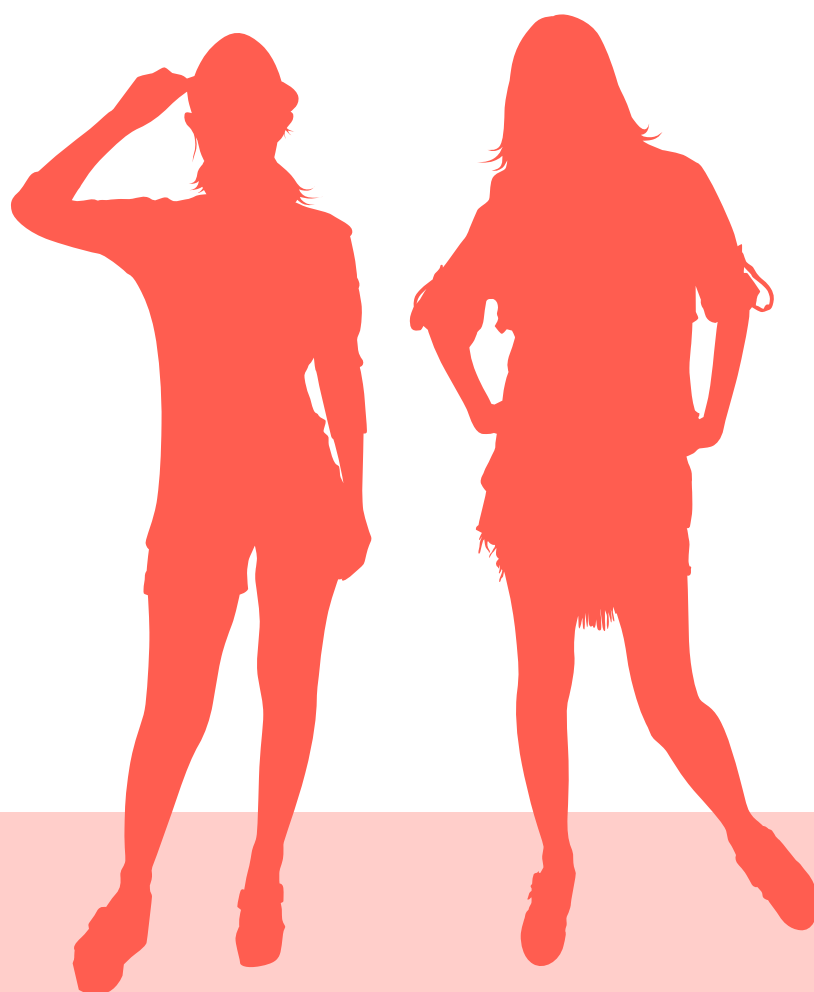
Üldjuhul peaksid need vahendid jõudma noore käsutusse rahana. Teatud juhtudel võib isiklike kulude katmine sisaldada ka isikliku kuluna käsitletavate teenuste eest tasumist, näiteks toidukulud, huvitegevuse ja vabaajakulud jms. Peale isiklike kulude katmise toetamise peaks lisanduma ka eluasemeteenus ning vajaduse korral muud teenused (tugiisikuteenus, toimetulekutoetus vms).

Seega, kui planeeritakse järelhooldusteenust osutada asutuse pakatina, tuleb kindlaks teha ja leppida kolmepoolselt kokku (noor, KOVi esindaja ja teenuseosutaja) järgmises:

- **milline on järelhooldusteenuse sisu ja eesmärk konkreetse noore elus** (näiteks kas teenuseosutaja pakub noorele peamiselt eluasemeteenust või lisaks ka töötaja(te)poolset juhendamist). Miks on noorele parem elada asutuses, mitte iseseisvalt?
- **kas noor hakkab elama teenuseosutaja juures iga päev või pigem mõned päevad kuus ja/või teatud perioodidel** (näiteks õppivate noorte puhul võib olla nii, et noor õpib asenduskodust eemal ja elab ühiselamus, kuid nädalavahetuseti ja vaheaegadel elab asenduskodus);
- **milline hakkab olema noore elukorraldus teenuseosutaja juures** (nt kas noor teeb iseseisvalt igapäevaseid kodutöid-majapidamistöid; kas noor teeb ise süüa, kas ta liigub iga päev iseseisvalt või vajab selles abi);
- **kuidas rahastatakse järelhooldusteenust.** Kuna riik eraldab järelhoolduse jaoks KOVidele vähem rahalisi vahendeid kui asendushooldusteenusel olevate noorte

jaoks, siis juhul, kui on vajalik korraldada järelhooldusteenust asutusepõhiselt, võib olla vajalik leida ka muid rahastamisallikaid. Seaduse kohaselt rahastatakse järelhooldusteenust nii omavalitsuse eelarvest kui noore enda sissetulekutest. Noorega ning KOViga tuleb rahastamise küsimused läbi rääkida ja vastavad kokkulepped sõlmida.

Asutusepõhine järelhooldusteenus võib olla otstarbekas eelkõige juhul, kui tegemist ei ole otseselt erivajadusega või puudega noorega, vaid noorega, kes vajab iseseisvumisel suuremat tuge (noor, kes nii-öelda ei ole veel sotsiaalselt küps), kuid aasta või paari pärast saab iseseisvalt elamisega hakkama ja tuleb toime igapäevaelu korraldamisega. Tegemist võib olla nii õppiva kui ka mitteõppiva noorega.

Lisa 1: ülevaade noortega toimunud konsultatsioonidest ja noorte sõnumid

Juhendi väljatöötamisel toimus noortega kolm fookusrühmapõhist konsultatsiooni Eesti eri piirkondades (osales 33 noort). Lisaks korraldati üks kirjalik konsultatsioon, kus küsimused edastati noortele kirjalikult (seitsmele noorele, kes ei saanud konsultatsioonides osaleda, vastused saadi tagasi viielt noorelt). Teemad-küsimused, mida noortega käsitleti, olid järgmised: mida noored ootavad iseseisvalt elult; milliseid oskusi on noorel vaja, et elus hakkama saada; millised on iseseisvumise kogemused, millist toetust vajavad noored, kes asendushoolduselt iseseisvasse ellu astuvad; millal on õige aeg hakata rääkima elluastumisest ja järelhooldusest ning millist infot vajavad noored elluastumise ja järelhoolduse kohta? Ühtlasi jagasid noored SEB Heategevusfondi õppestipendiumi taotlusvoorus oma mõtteid hariduse teemal ning töid välja selle, mis või kes neid haridusteel toetab (vastas 54 noort). Alljärgnevalt on edasi antud noorte endi mõtted iseseisvumise ja elluastumise teemal.

Sõnumid noortelt

- Noored ootavad sageli võimalust minna asendus- või perekodust iseseisvalt elama — olla oma elu peremehed. **Olla täiskasvanu** näib noortele tähendavat erinevaid asju, näiteks vabadust, omada kodu, käia tööl või õppida, omada autojuhtimisõigust, perekonna loomist.
- Samas räägivad noored iseseisvumisest ja iseseisvumise tumedamast poolest. Noored tõid esile, et pärast asendushoolduselt lahkumist tundsid nad end kui **kalju küljest lahti rebituna**, kui nad järsku pidid vastutama asjade eest, milles neil **puudusid kogemused**, näiteks toimetulek rahaga ja maksude maksmisega, kodu korrashoid ja majapidamistöde tegemine, ise vastutamine õpingute jätkumise või töö eest.
- Iseseisvumine ja iseseisva eluga alustamine on või on olnud nii mõnelegi noorele **ootamatu ja kiire**. Näiteks osad noored, kes vestluse ajal olid 17aastased, ei teadnud täpselt seda, kus nad aasta pärast elavad. Nad rääkisid, et on kuulnud midagi sellest, et neile korraldatakse elukoht, aga kus täpselt või kas seda üldse tehakse, nad ei teadnud. Noored pakkusid, et **neil teemadel võiks hakata vestlema 15–16aastaselt, et oleks selge, mis nende elus aasta või paari pärast toimub**, kus noor võiks elada ja edasi õppida, ning rääkida järelhooldusest ja üldse erinevatest võimalustest.
- Noored rääkisid, et vahel võib olla hirmutav see tunne, et kui nad saavad 18-aastaseks, siis see sünnipäev tähendab peamiselt seda, et **enam tagasiteed ei ole**.
- Kui noorel on lähedane suhe temale olulise täiskasvanuga — asenduskodu kasvataja, perekodu perevanema või hoolduspere vanemaga —, siis noored soovivad, et **suhted jätkuksid** ka peale asendushooldusteenuse osutamise lõppemist, just mitteformaalsel viisil.
- Noored soovivad, et **spetsialistid, kes neid toetavad, usuksid neisse** ning julgustaks neid püüdlema nende endi sihtide poole.
- Noored soovivad rohkem **elukohavalikuid**, samuti **rohkem informatsiooni toetuste ja teenuste saamise tingimuste kohta, ka oma õiguste kohta** siis, kui nad saavad 18-aastaseks. Kusjuures teavet soovivad noored neile arusaadavas, noortele sobivas sõnastuses.
- Mõned iseseisvunud noored tunnevad end oma elukohas ebaturvaliselt — näiteks selle asukoha või naabrite tõttu. Seega **elukoha turvalisus on oluline**.
- Noored räägivad, et täisealiseks saades on aegu, kus nad tunnevad end emotsionaalses mõttes halvasti. Just **peale 18. eluaastat on keerulisem tuge leida vaimse tervisega seotud küsimuste lahendamiseks**, seda just puhkudel, kui elukoht asub eemal (suur)linnadest, kus teenused on paremini kättesaadavad.
- Noorte üks suurim probleem võib olla **üksindus** ja raskus tulla varastes 20. eluaastates ilma toetavate suheteta üksi toime.

Haridus – noorte sõnumid

„Põhikooli lõppedes oli mul edasiõppimiseks mitu erialavalikut. Kuid teadsin kindlalt, et jätkan haridusteed. Hea kutseharidus tagab mulle tulevikus paremad võimalused töökoha leidmisel. Seega hea haridus on parema elu alus.“ (16aastane nooruk)

„Mul on oma tuleviku suhtes suured plaanid ja ma näen kõvasti vaeva, et seda saavutada. Püüan kasutada ära kõik kooli pakutavad arenguvõimalused, olen aktiivne ka väljaspool õppetunde ja esindan kooli igal võimalusel.“ (16aastane nooruk)

„Hariduse omandamine on mulle väga oluline. Tahan kooli edukalt lõpetada ning soovin, et minust saaks hinnatud juuksur. Peale kooli lõpetamist soovin töötada pisut aega kusagil salongis ning tulevikus ka oma salongi avada. Selleks kõigeks on aga vaja esmalt kool edukalt lõpetada ja olla haritud.“ (17aastane nooruk)

„Käin juba teist aastat samas koolis ja õpin ühtesama eriala, kuna ma tahan tulevikus hakata selles valdkonnas tööle. Mulle meeldib väga eriala, mida ma õpin, ja ma ei jõua juba ära oodata, et saaksin olla viimasel kursusel, et sealt edasi minna mööda oma karjääri teed.“ (21aastane nooruk)

„Minu kõige suuremaks toeks hariduse omandamisel on soov ja motivatsioon.“ (19aastane nooruk)

„Suurim tugi on olnud minu vanaisa, tänu kellele mulle meeldivad matemaatika ja ajalugu. Ühendades kultuuri ja täppisteadused, saame arhitektuuri. Tänu temale olen leidnud endale sobiva ja maailmale kasuliku eriala.“ (20aastane nooruk)

„Minu kõige suuremad toetajad on siiani olnud ikka minu kasvatajad. Tean, et kui olen mingi ainega koolis hädas, saan alati kasvatajate poole pöörduda. Koolis on muidugi olemas õpetajad, kuid neil pole alati aega iga õpilasega eraldi tegeleda, kuid kasvatajad leiavad minu jaoks alati aega.“ (17aastane nooruk).

Lisa 2: elulootöö raames lapse/noore albumi koostamise näide ja soovitused

Alljärgnev näide on soovituslik. Näide ilmestab üht võimalust, kuidas aidata noorel elulootöö raames koostada tema elu loo album, ja toob välja, millistele teemadele tähelepanu pöörata.⁴³

Noor on 15aastane Rivo. Ta on elanud asenduses viis aastat. Noort aitab albumi koostamisel perevanem Merje, kes on Rivole lähedane ja turvalisust pakkuv täiskasvanu. Kõige olulisem on silmas pidada seda, et Rivo on oma elu loo autor ja see, kes leiab sobivad sõnad ühe või teise küsimuse ja teema sõnastamisel. Samuti valib Rivo oma albumisse sobivad fotod. Merje peamine ülesanne on olla toetav ja aus, samas lapse/noore vastu sõbralik. Ühtlasi peab ta pakkuma Rivole tunnet, et ta on täiskasvanu, kellele saab kindel olla.

Elulooalbumi koostamiseks sobib näiteks valgete tugevate lehtedega fotoalbumi moodi raamat (või tugev kaustik), kuhu on võimalik kirjutada, joonistada ja pilte kleepida. Album peaks värviline välja nägema. See peab sisaldama infot alates Rivo sünnist kuni olevikuni. Võib lisada tulevikku puudutavaid teemasid (näiteks unistused või ideed).

Albumi võib jaotada järgmisteks osadeks.

- Kes ma olen (sissejuhatav osa ja olevik)
- Minu sünd ja lapsepõlv (minevik)
- Minu elu tänasel päeval (olevik)

Kõige enam võib raskusi tekitada keskmine osa (minevik), seda nii noorele endale kui ka perevanemale. Oluline on Rivot kuulata ning olla toetav, kui ta meenutab minevikku ning jutustab või otsib sobivaid sõnu ja fotosid. Merje ei tohiks sattuda segadusse (või veel hullem, paanikasse) sellest, mida Rivo räägib.

Sinises kirjas on märgitud ülesanded Merjele (täiskasvanule), kes aitab Rivot elulooalbumi koostamisel. Albumi erinevaid osasid, samuti erinevaid teemasid võib täita erineval ajal, olenevalt Rivo enda valmisolekust või soovist.

⁴³ Näite koostamisel on aluseks Richard Rose'i ja Terry Philpoti soovitusel raamatust „The Child's Own Story Life Story Work with Traumatized Children“ 2005. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia. Kohandatult on kasutatud ka näidet, mis asub veebiaadressil: http://www.lifestoryworks.org/Life_Story_Works/HOME_files/James%20example%20guide%20for%20a%20life%20story%20book.pdf

Kes ma olen

See on elulooalbum minust ja minu elust! *Eluloo esimesel lehel võib kirjutada sellise sisesejuhatava lause.*

Minu nimi on Rivo. Rivo tähendab ... *Siin aita Rivol leida positiivseid sõnu tema nime tähenduse kohta (nt mida tema nimi tähendab). Juhul, kui Rivo ei tea oma nime tähendust, kuid tal on ehk huvi seda teada, siis soovita, kust ta infot võiks saada. Võimalik, et Rivol tekib mõtte, et ta küsib oma vanaemalt selle kohta, miks talle just Rivo nimeks pandi – see oleks suurepärase.*

Ma olen 15aastane. Minu sünnipäev on (mis kuupäeval ja kuus?) ...

Ma olen sündinud (mis aastal ja kus?) ... *Siin aita Rivol märkida, et kus on ta sündinud (nt haigla, linn).*

Ma olen ... pikk ja kaalun ... kilo.

Ma õpin ... koolis.

Minu lemmikvärk/toit/aastaaeg/tegevus/spordiala on ... *Siin võib lisada mõne asja, mis iseloomustaks Rivot.*

Ma elan ... *Siin aita Rivol märkida võimalikult täpselt, kus ta elab. Näiteks, et ta elab aadressil Maasika 14, Türi linnas Paide lähedal. Võid ka suunata Rivot, et ta leiaks Google Mapist kaardi ning elukoha ning et ta prindiks selle välja ja lisaks ka selle pildi oma albumisse. Samuti võib Rivo lisada pildi naabruskonnast. Võib-olla on Rivol endal veel mingeid ideid selle kohta, mis pildi ta võiks lisada – tunne selle vastu huvi ning toeta Rivot sobiva pildi (piltide) leidmisel oma albumisse.*

Siin on pilt minu elukohast ... *Siia on sobiv lisada pilt tema asenduspere majast.*

Ma elan peres, kus peale minu elavad perevanem ... ning lapsed *Siin aita Rivol sõnastada, kes elavad peres. Las Rivo ise sõnastab ja nimetab peres elavad inimesed. Ole toetav.*

Mulle meeldib mu elus ... *Siin aita Rivol sõnastada asjad, mis talle tema elus meeldivad (näiteks tema tuba, kool, kitarr, peremaja vms). Võib lisada pilte asjadest, mis Rivole tema elus meeldivad.*

Siin on Rivo kindlus, kus on kõik mulle olulised inimesed ... *Palu Rivol ette kujutada, et tal on olemas üks hea ja turvaline kindlus, kus on talle elus olulised inimesed. Rivo võib kleepida siia ühe pildi tema arvates ägedast kindlusest, samuti kirjutada nende inimeste nimed, kes on siin kindluses.*

Siin on pilt Merjest, kes aitab mul elulooalbumit koostada ... *Siia võib kleepida pildi perevanemast, kui see sobib Rivole. Samuti võib pikemalt tutvustada Merjet ja tutvust temaga, näiteks millal Rivo ja Merje tutvusid, kui kaua Rivo Merjet tunneb, mida toredat nad koos teevad.*

Mulle meeldib enda juures ... *Aita Rivol sõnastada, mis talle enda juures meeldib (nt välimuse juures, oskused).*

Minu jaoks on raske teha ...

Ma tunnen end õnnelikuna, kui ...

Ma olin väga õnnelik, kui ...

Ma olen väga osav ...

Üks parim asi minu elus on see, et ...

Tulevikus tahaksin olla / teha ...

Mulle ei meeldi, kui inimesed ...

Ma soovin, et inimesed rohkem ...

Vahel ma kardan ...

Ma olen pettunud, kui ...

Ma tunnen end rumalalt, kui ...

Mind paneb imestama see, kui ...

Kui ma oleksin noorem/vanem, siis ma ...

Ma armastan ...

Kõik on suurepärane, siis kui ...

Eespool olev loetelu aitab Rivol end (paremini) tundma õppida. Nimetatud loetelust võib valida lausealgused, mida Rivo soovib täiendada ja oma elulooalbumisse lisada. Kui Rivole sobib, siis võib ta valida kõik eespool toodud lausealgused.

Järgmine osa puudutab tundeid. Nagu ka käesolevas juhendmaterjalis eespool kirjutatud, on oluline aidata igal asendusesperes elaval lapsel/noorel mõista tema tundeid ja kasvatada tundesõnavara. Järgnevalt mõned lausealgused, mis võivad tunnete mõistmisel abiks olla.

Õnnelik olen siis, kui ...

Elevil olen siis, kui ...

Üllatun siis, kui ...

Kurb olen siis, kui ...

Süütunnet võin tunda siis, kui ...

Kadedust võin tunda siis, kui ...

Segaduses olen siis, kui ...

Tunnen hoolivust siis, kui ...

Tunnen kaastunnet siis, kui ...

Minu sünd ja lapsepõlv

Sündisin ... haiglas ja ... linnas ... *Vajaduse korral suuna Rivot, et tal oleks rohkem infot selle kohta, kus on ta sündinud. Enamikust haiglatest on pilte internetis. Võid soovitada, et Rivo leiaks pildi ja lisaks oma albumisse. Võid paluda Rivol mõelda ka selle üle, et kas ta teab, milline ilm oli sel päeval, kui ta sündis, ning kui Rivo seda teab, siis kas ta sooviks ehk lühidalt lisada selle päeva kirjelduse. Oluline on, et tähendused oleksid positiivsed.*

Ma kaalusin ... *Siin võid aidata Rivol mingi toreda võrdluse tuua, näiteks et ta kaalus sama palju kui kolm ja pool kilogrammi šokolaadi või suhkrut.*

Siin on pilt minu sünnitunnistusest ... *Sobiv on lisada foto sünnitunnistusest, kus on kirjas faktid Rivo sündimise kohta.*

Siin on foto/fotod minu emast

Siin on foto minu isast

Siin on foto minu vanaemast/vanaisast ... *Siin võivad olla fotod veel mõnest päritolupere liikmest või olulisest lähedasest suguvõsas.*

Fotode puhul aita Rivol leida ja siia lisada nii palju pilte, kui ta ise soovib. Kui mõni foto on halva kvaliteediga, siis sellest pole midagi. Kui mõne lähedase foto (nt emast või isast) tekitab Rivos häirivaid või rahutuks tegevaid tundeid, siis aita tal tunnetes selgusele jõuda või leida selle asemele foto, mis tekitab temas oma vanemast sobiva, helge, ilusa ja meeldiva mälestuse. Üldjuhul on soovitus selline, et parem on, kui lapsel/noorel on olemas foto oma vanemast. Kui aitad Rivol vanematest pilte lisada, siis võib olla sobiv hetk rääkida Rivoga ka sellest, mida ta arvab, miks tema vanem (vanemad) ei saanud tema eest hoolitseda. Kokkuvõttes on väga oluline aidata Rivol endal sõnastada põhjused, miks ta perest eraldati. Võimalik, et Rivol on perest eraldamise põhjuste kohta vaeleusaamad, sealhulgas näiteks rasked tunded, nagu enesesüüdistus või hirm. Vajaduse korral paku Rivole võimalust lisainfot hankida. Kui Rivol on rasked tunded, siis soovi tal psühholoogi juurde minna ning kinnita, et oled temaga koos, kui ta seda soovib.

Selline on minu sugupuu... *Aita Rivol joonistada pilt sugupuust. Ema ja isa kohta võiks kindlasti lisada, kus nemad on sündinud. Hea, kui see info (sünnikoht) on olemas ka vana-vanemate kohta). Võib üles kirjutada ka selle, millised on näiteks vanaema või vanaisa hüüdnimed. Samuti võib lisada pilte kohast, kus kas vanem või vanavanem on sündinud (seda eriti sel juhul, kui vanem või vanavanem ei ole samast rahvusest nagu Rivo). Kõige juures on oluline aidata Rivol oma päritolust teadlikuks saada, samuti leida positiivseid*

tähendusi ja lugusid. Pane tähele seda, mis tekitab Rivos arusaamatusi või teadmatust, ning vajaduse korral aita teda info või tähenduse leidmisel.

Siin on minu õde ... ja vend ... Aita Rivol leida fotot tema õest või vennast (õdedest või vendadest). Las Rivo kirjutab, kui vana on õde või vend sellel pildil, samuti kui vana oli tema samal ajal. Rivo võiks lühidalt kirjeldada oma õde või venda või kirjutada juurde mõne toreda loo või mälestuse (näiteks päev, mil nad õega kodu juures onnis mängisid, või päev, mil nad vennaga esimest korda jalgrattaga sõitsid).

Esimene lasteaed või kool, kus ma käisin ... Võiks lisada pildi/pilte esimesest lasteaiast, koolist, ka esimesest lasteaia- või koolipäevast, kui need on olemas.

Minu esimene sõber (esimesed sõbrad) lapsepõlves ... Siin võiks olla pilt esimesest lapsepõlvesõbrast (või sõpradest). Samuti võib olla mõni pilt sellest, kus Rivo on sõbraga koos või nad on koos kusagil olulises paigas.

Lapsepõlves meeldis mulle teha ... Aita Rivol leida mälestusi sellest, mis talle tema lapsepõlves meeldis või mida talle meeldis siis teha, näiteks meeldis maasikaid süüa või lasteaias ujulas ujuda või koeraga mängida.

Mul on kaks perekonda. Üks pere andis mulle päritolu ja juured, kuid minu praegune pere on see, kus ma iga päev elan ... Selle osa lõpetuseks võiks jõuda selleni, et Rivol on kaks perekonda. Ühtlasi võib siia lisada foto asenduspere ja inimestest, kes Rivole on asenduspere kallid (näiteks foto, kus asenduspere tähistatakse Rivo sünnipäeva, või foto, kus Rivo on ühel laupäeval varakevadelisel päeval asendusperega rabamatkal, või foto, kus Rivo on koos kõige lähedasema perevanema ja veel kahe lapsega).

Minu elu tänasel päeval

Ma elan asenduspere ... Aita Rivol leida sõnu, et kirjeldada, mida tähendab talle asenduspere.

Asenduspere elades on turvaline see, et ... Aita Rivol leida seda, mis on asenduspere tema jaoks turvaline. Mis pakub talle turvatunnet. Oluline on aidata lapsel/noorel jõuda selleni, et asenduspere elada on turvaline ja see on hea paik, kus elada.

Siin on minu tuba ... Siia võiks lisada fotosid toast, kus Rivo elab.

Käin ... koolis ja mulle meeldib minu koolis ... Aita Rivol üles märkida kooliga seotud meeldivad asjad. Võib lisada ka pilte koolist ja tema koolis või klassis toimunud üritustest.

Ma tunnen end hästi, kui tegelen ... Aita Rivol sõnastada, mis on need tegevused, mida tehes ta tunneb end hästi (suurepäraselt). Kui Rivo tegeleb mõne hobiga, siis võib ka hobist kirjutada ja pilte lisada.

Mul tuleb hästi välja ... Aita Rivol sõnastada, mida ta oskab ja mis tuleb tal hästi välja, milles ta on andekas.

Siin on pildid minu saavutustest ... *Siin aita Rivol sõnastada need asjad, millega ta on elus hakkama saanud ja mis on õnnestunud (näiteks et ta alustas tennis käimist või et ta on juba ühe aasta tennis käinud või et loodusringis esitati tema töö võistlusele või et ta võttis elus esimest korda osa laagrist). Püüa leida ja ka Rivol aidata näha saavutusi tema elus. Lisada võiks ka pilte.*

Ma unistan praegu sellest, et ... *Aita Rivol sõnastada need asjad, millest ta unistab, näiteks autojuhiloa, õpingud kutsekoolis või gümnaasiumis, öömatk looduses, uus jalgratas, oma tüdrukõber, sõit välismaale, Jaapani restorani külastus, oma lemmiklaulja kontserdil käik. Sobiv on lisada pilte unistustest.*

Kui Rivo ja Merje on jõudnud siinamaani, siis on palju olulist tehtud. Album võib jääda seisma, Rivo saab seda edaspidi täiendada. Seega ei ole hullu, kui albumis on näiteks 1/3 lehtedest tühjad. Neid saab edaspidi täita siis, kui Rivol tuleb mõni mõte või leiab aset oluline elusündmus.

Võid ka Rivolt endalt küsida, mida ta soovib selle albumiga edasi teha (näiteks kas ta soovib seda kellelegi näidata või tahab ta kusagile veel mingeid fotosid kleepida või mingit teavet lisada). Võid ka soovitada, et hea oleks see album aeg-ajalt üle vaadata. Soovi korral saab siis lisada infot või pilte mälestustest, mis on Rivo elu loos mäletamist väärt.

Lisa 3: tuleviku-mina

See on harjutus,⁴⁴ mis aitab kaasa noore sidusama enesetunnetuse kujunemisele ning ühendab noore mineviku ja oleviku tema tulevikukujutlusega iseendast. Harjutust on hea teha elulooalbumi koostamise ajal. Tegevuseks on vajalikud paber ja pliitsid.

Tegevuse esimene etapp

- Palu noorel ennast ette kujutada tulevikus. Kus ta on? Milline ta välja näeb? Kes võiks olla temaga? Mida ta teeb? Isegi nende küsimuste korral on mõnel noorel raske ennast tulevikus ette kujutada, mistõttu võib tekkida vajadus esitada selliseid konkreetseid küsimusi nagu „Mis sa arvad, kas tahaksid tulevikus elada seal, kus sündisid?“ või „Mis sa arvad, kas tahaksid elada tulevikus siinsamas linnas?“ või „Mis sa arvad, kas ka tulevikus meeldiks sulle tegeleda spordiga?“ jne.
- Nüüd palu noorel joonistada pilt endast sellisena, nagu ta ennast tulevikus ette kujutab. Mõned noored eelistavad pilti joonistades tulevikku kirjeldada, teised võivad aga joonistamise asemel soovida kirjutada luuletust või kasutada laulusõnu. Mõni tahab ehk joonistada kehakuju paberile, samuti kasutada näiteks ajakirjade pilte, et teha kollaaži.
- Seejärel saate vajaduse korral kogu tegevust laiendada, et noor kujutaks end ette viie, kümne, kahekümne aasta pärast. Võite kas kasutada selleks kolme paberit või jagada ühe suurema paberi kolmeks, et „näidata“ aja möödumist. Sa võiksid suunata vestlust sellele, milliseid samme noor peaks oma viie-, kümne- ja kahekümneaastase eesmärgi saavutamiseks ette võtma. Proovige ka mõelda, kes on toetavad inimesed noore elus (näiteks sugulased, õed-vennad, õpetajad või treenerid). Kas noorel on juba omadusi, mis aitavad tal oma eesmäärke saavutada?

Tuleviku-mina harjutuse eesmärk on

- toetada noore võimet end tulevikus ette kujutada ja kujundada suuremat pilti iseenda elust;
- luua seoseid praeguste tegevuste ja sündmuste ning tulevaste tulemuste vahel, planeerides seda, kuidas täita soove ja unistusi, kuidas ja kuhu liikuda, kui asendushoolduselt tuleb ellu astuda;
- toetada noore tunnetust, et tal on kontroll oma tuleviku üle, määratledes, mida ta on juba saavutanud, mida ta tahab saavutada ja kuidas ta oma eesmäärke saavutab. Kõik on võimalik.

44 See on tegevus (harjutus), mille Margaret Blaustein ja Kristine Kinniburgh (2010, viidanud Wrench ja Naylor 2013) pakkusid välja oma raamatu peatükis, kui kirjutasi enesetunnetuse ja identiteedi kujunemisest: Wrench, K., Naylor, L. 2013. Life Story Work with Children Who are Fostered or Adopted. Creative Ideas and Activities. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Soovitused

Pidage meeles, et noore erinevatel arenguetappidel on tulevikul erinev tähendus. Mõelge noorega, keda või mida ta vajab, et oma eesmärged saavutada. Toni Cavanagh Johnson oma raamatus (1998)⁴⁵ arutleb, et kaootilistes leibkondades kasvanud lapsed õpivad sageli elama ja keskenduma pigem ellujäämisele kui pikaajalisele planeerimisele. Nende laste ja noorte puhul võib olla väiksem tõenäosus, et neil on eeskujuks keegi, keda nad sooviksid jäljendada. Ta julgustab lapsi ja noori mõtlema, kui nad kasvavad, küsides: „Milline inimene sa tahaksid olla?“ Või: „Kuidas sulle meeldiks, et inimesed sind tulevikus kirjeldaksid?“ Seejärel jätkab ta uurimist: „Kas tead kedagi, kelle moodi sa tahaksid olla? Millised omadused tal on ja kas sinul on mõni neist omadustest?“

Kokkuvõttes võib tekkida nimistu olulistest aspektidest noore elus, näiteks võivad siin olla järgmised soovid:

- mul on häid ja vajalikke asju;
- teha asju teistele;
- olen tugev;
- järgin seadust;
- olen oma laste vastu lahke;
- olen hea sõber;
- teen head tööd;
- tunnistan, kui midagi valesti teen;
- aitan hädasolijaid;
- olen helde;
- soovin teha nii, et saan asju ja saavutan edu, ilma teistele haiget tegemata;
- armastan;
- hoolitsen oma pere eest.

On selge, et toodud nimekiri ei ole lõplik, kuid ehk annab see ideid, kuidas toetada noore kujutlust tema enda tulevikust. Selle harjutuse lõpetuseks võib paluda noorel, et ta näitaks loetelust asju, mida on talle kõige olulisemad. Seejärel julgustada noort mõtlema, kas ta tunneb kedagi, kel on need tunnused (asjad, saavutused). Ühtlasi võiks aidata noorel mõelda, kes saab talle tuleviku-mina poole püüdlemisel toeks olla ning mis on kaks konkreetset asja, mida ta saab teha juba täna, et oma eesmärkide poole püüelda.

⁴⁵ Toni Cavanagh Johnson 1998. Treatment Exercises for Child Abuse Victims and Children with Behavioural Problems. South Pasadena Calif: T. C. Johnson.

Lisa 4: lugemissoovitused

Asendushoolduselt lahkuvate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine

Cantwell, N., Gale, C., McGhee, K., Skinner, K. 2017. Prepare for leaving care. Practice Guidance. SOS Children's Villages International and CELCIS, Centre for Excellence for Looked After Children in Scotland, University of Strathclyde. Publitseerinud SOS Children's Villages International Austrias.

Elulootöö meetod

Rees, J. 2009. Life Story books for Adopted Children: A Family friendly approach. London: Jessica Kingsley Publishers.

Rose, R. 2012. Life story therapy with traumatized children. A model for practice. Jessica Kingsley Publishers.

Rose, R., Philpot, T. 2005. The Child's own Story: Life Story work with Traumatized Children. London: Jessica Kingsley Publishers.

Sindi, I., Strömpl, J. 2016. Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil. Sotsiaaltöö nr 6.

Wrench, K., Naylor, L. 2013. Life Story Work with Children Who are Fostered or Adopted. Creative Ideas and Activities. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

TALLINNA ÜLIKOO
Ühiskonnateaduste
instituut

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks